

MEGJELENIK
AUGUSZTUS S SZEPT.
kivételével
MINDEN HÓNAP
15-ÉN.

MAGYAR NYELVŐR.

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ
KIADÓ-HIVATAL
(P R E S T)
„Hungaria“ vendéglő.
185—186. sz.

I. kötet.

1872. MÁRCZIUS 15.

III. füzet.

KÖVETKEZETESSÉG A HELYESÍRÁSBAN.

Tudjuk, s ezt tudni nem kell hozzá semmi ördögösség, hogy nem csupán bírák, ügyvédek, orvosok, hanem akárhány író is jön s volt gyakorta oly helyzetben, hogy írás közben meg-megállnak, ujjukat homlokukra nyomják s a levegőbe bámúlva, kíváncsian kérdezik maguktól: Úr isten, ugyan hogy írjam én most ezt a szót itten; így-e vagy pedig amúgy?

S mi e habozást, e kétkedést egészen természetesen találjuk. Tudnivaló ugyanis, hogy mi magyarok alkotmányos érületünket még az orthographiában sem akarjuk vagy tudjuk megtagadni, s nem tartjuk megengedhetőnek a szabad választás jogát olyan aprólékos holmiktól tenni függővé, minő a következetesség; mi tetszésére bízunk igen sok dolgot az írónak; írjon úgy, a mint jónak látja; ha helyesebbnek tartja, ám éljen a kiejtésen, s ha netán ez sértené szemét, úgy éljen a szófejtésen alapuló helyesírással.

Innen magyarázható még aztán, hogy a hány a munka, annyi az orthographia. Az egyikben úgy látjuk írva, hogy *éppen, annyi, játszsa, feketéllik*, a másikban pedig *épen, anyi, játszsa, feketélik*; egy részének jobban tetszik az *efféle*, *akkora, főntebb, följobb, valljon, mélyen*, a másik rész ellenben az *eféle, akora, főnebb, fölebb, vajon, méjjen* alakok mellett tör kelevézt s azokat használja. Hanem van is aztán takaros össze-vissza, zavar, ellenmondás, következetlenség helyes (í)írásunkban, még pedig nem csak egyes írók közt, hanem a leggyakrabban egy és ugyanazon írónál is. Magunkat sem vesszük ki.

De hát valóban, mi csakugyan nem tudnánk következetesen „helyesen“ írni?

Ugyan nézzünk jól szemébe ennek a kérdésnek, hogy vajjon van-e, s mi a felelet rá?

Hogy e kérdéssel tisztába jöjjünk, előbb még egy pár más kérdésre kell megfelelnünk.

Első kérdés. Mire lehet alapítani a helyesírást?

Felelet. Vagy a helyes-ajtésre, vagy a szófejtésre, vagy mind a kettőre, vagy a három közül egyikre sem, tehát a pusztá szeszélyre.

Második kérdés. Melyiken alapszik a magyar orthographia?

A helyes-ajtésen? Nem. Mert hisz világosan, teljes érthetőleg úgy ajtjuk, s nem is lehet máskép ajtenuk — ez organikus szükség — hogy: *foktam, attam, szaptam, aszt, azomban*, s mégis imígyen írjuk: *fogtam, adtam, szabtam, azt, azonban*. A szóajtésen? Nem. Mert akkor így kellene e szókat írnuk: *evni, ivjál, aztól, szépvé, szemvel, aszjú, hoszjú, futjunk, olvasj, vigyádzjon*, holott ekként írjuk: *enni, igyál, attól, széppé, szemmel, aszú, hosszú, fussunk, olvass, vigyádzzon*. Alkalmasint egyesítjük tehát a helyes-ajtést a szófejtéssel, s bizonyos, világosan megszabott esetekben csak az egyikre, más meghatározott esetekben pedig csak is a másakra alapítjuk orthographiánkat? Úgy van-e? S erre nézve csakugyan találunk már szabályt, a mely azt mondja, hogy „a kiejtés elve nem csak a gyök- és tőszókon, hanem a ragok, képzők és összetételeken is uralkodik; úgy mindazonáltal, hogy ezeknek minden eleme a szerint iratik, mikép az külön magára helyesen ajtetik.“ Azt nem kutatjuk most, lehet-e a tüzet vizzel egyesíteni, van-e magyarul — nem „művelt“ magyarul — beszélő ember széles e hazában, a ki e szabály második tagjának követelése szerint ajtené ki a szókat, tehát így: *mond-ja, tekint-se, lát-szik, külön-ben, dob-tam, egész-ség*; tehát annak taglalgatásába sem bocsátkozunk, hogy vajjon a föntebbi szabályban nincs-e kiegyezhetetlen ellenmondás; hanem elfogadjuk, hogy jó, építünk rá, mintha a világon a leghelyesebb volna. E szabály szerint tehát úgy kell írnuk s valóban úgy is írjuk a következő s hozzájuk hasonló szókat, hogy *lát-szol, biz-tok, szem-ke, fog-tam*; de arra nézve aztán szeretnénk egy kis felvilágosítást, hogy hát micsoda mélységes okból írjuk mind e követelmény ellenére is: *bon-czol, hur-czol, mar-czangol, kesz-kenő, kesz-tyű, szerkeszt-*

lyukasz-t, nehesz-tel, sen-ki, ag-gat; mert ezek szemmel láthatólag imez alkotó részekből állanak: b o n t-szol, h u r t-szol, m a r d-szongol (v. ö. mardos), k é z-kenő, k é z-tyű, s z e r k e z-t, l y u k a z-t, n e h e z-tel, s e m-ki, a k-gat, n y e k-get? A t e r e m-ből lesz (etymologiai elv) *terem-t*, e m-ből (em-ik) *em-tel*, n y o m-ból *nyom-tal*, r e z-ből *rez-get*, de már b o m-ból (bom-ol) (phonetikai elv) *bon-t*, ö m-ből (öm-öl) *ön-t*, h á m-ból *hán-cs*, r o m-ból *ron-t*, r e z-ből *resz-ket*, sat. Hát az a helyesírás, minő elvet követ az, az etymologiait-e vagy a phonetikait, mely a II. füzetben tárgyalt *egy, oly mely* sat. szókat egy mássalhangzóval írja?

A fentebbi kérdésre tehát, hogy min alapszik a magyar orthographia, a felelet világos, s megtételét az olvasóra bízuk.

Harmadik kérdés. Lehetséges-e a két (etym. s phon.) elvnek egyesített keresztülvitele?

Felelet. Lehetségesnek még tán csak lehetséges volna, habár nagy nehézségek torlódnak is útjába, mert hiába, két úrnak nehéz szolgálni; hanem hogy micsoda okszerűség van benne — a következetességet nem is említjük — azt kissé bajos belátni.

Hátra van tehát, ha rendet, világosságot, biztosságot, következetességet akarunk látni a helyesírásban, hogy megállapításunkban vagy tisztán az etymologiai vagy pedig a phonetikai alapot fogadjuk el.

Itt ismét azt lehet s kell is kérdeznünk: 1-ör, melyik egyszerűbb, könnyebb; 2-or, melyik jár több haszonnal, kevesebb kárral; s 3-or, a mit először kellett volna kérdeznünk, melyik a kivihető.

Az első kérdésre magától jön a felelet; s akármelyik írni tudó földművelő levelét vegyük kezünkbe, megkapjuk benne a választ.

A szóelemző írásmód egy idegenre nézve, a ki nyelvünket könyvből tanulja, tagadhatatlanul nagy előny, s így valóban megvan a maga haszna. Az idegen ugyanis sokkal hamarabb talál bele a szójelentés és viszonyítás helyes fölfogásába, ha a nyelvtan csak egyféle ragalakat mutat be neki, s ha az alapszó több rendbeli ragok és képzők előtt mindig egyazon alakban mutatkozik. Ámde más részről nagyon is meggyűlne a baja az ilyen magyar nyelv tanulóknak, ha az írásmód neki oly szóelemeket is eredeti alakjukban

találta felmutatni, a melyek a kiejtésben bizonyos hangtani alkalmazkodással el szoktak változni; pl. ha *fusson* helyett ezt látná írva *fut-jon*. Ebben ugyan könnyebben ismerné föl a *fut* igét, de aligha nehezebbé nem válnék, még pedig jóval nehezebbé rá nézve az a szabály, a melyet a *tj* helyes ejtését illetőleg kellene tudnia és követnie. Ehhez járúl még, hogy az etymologizáló írásmód szintén egyik tényezője a magyar nyelv korcsosulásának. Az idegen ajkú ifjak — pedig minagy hazánkban ezeknek a száma — természetesen úgy ejtik ki a szókat, mert nagyobbrészt úgy is tanulják kiejteni, a mint írva vannak, tehát „*tet-szik, ad-ja, tanít-son, szed-tem, nén-jé*“; mint ezt az újabb idegen ajkú, de magyarul is beszélő nemzedéknél nem ritkán, sőt néha még a született, de a „művelt“ nyelven szóló magyarnál is tapasztaljuk s halljuk. A fonetikai írásmód nem csak hogy kikerülteti velünk ezt a bajt, hanem még tetemesen is könnyíti a tanuló ifjuságnak, ha abban még járatlan volna, a beszédet helyesen ejteni.

Hogy a kiejtésre alapított írásmód, különösen nyelvünkben, a legnagyobb következetességgel keresztül vihető, azt régibb írónk közül akárhányan megmutatták; de meg nem is igen szorúl ez valami erős bizonyítgatásra, mert azt úgy is belátja mindenki. Aztán, ha talán némelyek előtt az is nyom valamit a latban, voltak más nemzetek is, még pedig a legműveltebbek, a kik ezt az elvet követték. Ott van pl. a latin. Olvasóink nagy része tud latinul s bizonyára ismeri a *leg(o)*, *scrib(o)* tőket; mondja meg tehát, talál-e valami felötlőt, valami furcsát a *lec-tus*, *scrip-tus* alakokban, noha világos előtte a *leg* és *scrib* tő; s ha ezt természetesnek találja, mondja meg, van-e csak egy hajszálnyi különbség is a *lec-tum* (l e g-ből) és *fok-tam* (f o g-ből) s a *scrip-tum* (s c r i b-ből) és *szap-tam* (s z a b-ből) közt. Vagy vegyük a görögöt. Ez csak művelt nyelv volt, s írói is értettek annyit minden esetre az etymológiához, hogy nem voltak homályban az iránt, hogy a *πράσσω, πράσσειν, πρακτικός, ἐπράχθη* alakok mindegyikében a *πρακ* tő rejlik, s mind ennek ellenére a hangváltozás törvényei szerint máskép és máskép írták. Az orosz a *voz, iz, raz* igepraefixumokat a *k, t* és *p* hangok előtt már jó ideje *vos, is, ras* (azaz *vosz, isz, rasz*)-nak írja; s a szerbek is az eddigi etymologikus *srbski* helyett szintén a fonetikus *srpski*-t kezdik alkalmazásba hozni.

Hogy a szóelemző írásmódkövetkezetes keresztülvitele a mai ejtéssel szemben teljes lehetetlenség, arra nézve pár példa idézése elég leszen. Ki volna képes teszem azt manap kivinni, hogy *elé* v. *elő*, *ki*, *be*, *urunk*, *inkább*, *ősi* *inkét* szokat ekként írjuk: *cleve*, *kive*, *bel*, *uromk*, *jonkább*, *isemakut*? A mi fő azonban az, hogy igen sok szónak az etymológiája vagy problematikus előttiünk vagy pedig teljesen ismeretlen. Ezeknek írásánál tehát megint csak a kiejtésre kellene támaszkodnunk.

Az eddig mondottakból a következtetés önként foly; s mi t. olvasóinknak józan ítéletére bízzuk annak formulázását; mondják ki ők, hogy melyik elvet fogadjuk el az írásmódra nézve, ha azt akarjuk, hogy az orthographia szót magyarul „helyes írásnak“ nevezhessük.

SZARVAS GÁBOR.

EGY HIRDETMÉNY. /

Legközelebbi észrevételeim az úgynevezett „sajátító“ *nek* kérdését illetik.

Nem ismétlem itt, a mit a „Magyar bővített mondat“ című akadémiai értékezésben (26—38. l.) részletesen és okoltan megírtam, s a melynek végeredménye csak is az, hogy lényeges, külön sajátító rag, mely a jelzőhöz járulna, nyelvünkben nem létezik, hanem a jelzöt, mint birtokost, ez a három vonás jellemzi; elsőben, hogy a jelzett előtt áll; másodsor, hogy közvetlenül avagy csak névmellék jelzővel választva áll előtte; harmadszor, hogy a jelzettet jelentő szó accentusát magához ragadja.

Mire való hát a *nek*? Csak arra, hogy a birtok-viszonyra figyelmeztessen oly esetben, midőn ama három jellemvonás közül valamelyik nincs meg.

Természetes, hogy mindig a birtokost jeleli ki e viszonyban a *nek*, minthogy a birtok szó mellett a személyrag csak egy esetben hiányzik; mikor t. i. az ily viszonyban levő szópár egy szóvá van szerkesztve, mint: há z f e d é l. Közbevetve, az utóbbi példa-féle kapcsolványok ellenmondhatatlanul bizonyítják, hogy egy név közvetlenül egy másik elé téve és accentuálva tökéletesen elégséges a birtokviszony

kifejezésére, még akkor is, midőn a birtok mellett hiányzik a szokott rag.

No már a mi a — mondjuk most — sajátító ragnak a feljebbi első vonásra vonatkozó használatát illeti, az egyfelől tökéletesen törvényes és a közbeszédben is megvan („szinét sem láttam a pénzének“); másfelől nem bukkantam valaha reá, hogy az irodalom nyelvén is hibáztak volna a kellő rag elhagyásával ily esetben. De igenis a másodikban, és, nem gondolva meg, hogy az „egy“ közbevetése okvetetlenül megkívánja a birtokos mellé a *nek* ragot érzéksértőleg írják: „Napoleon egy levelét olvasták fel“ stb.

De már a harmadik esetről, az accentusnak a birtokos jelelésebeli fontos, sőt lényeges szerepéről még csak nem is álmodnak magyar stilstáink; holott nincs az a tiszta magyar ajkú, a míveltségnek bármely fokán álló ember, a ki — ha csak nyelvérzékét az irodalom termékei még annyira meg nem rontották — beszédében a harmadik pontból származó szabály ellen vétene: „A szomszéd háza elégett“, és „a szomszédnak háza égett el“. Tessék csak figyelni az alföldön, akár a székelyek közt.

(Tanúlságos példát lelek erre a Biblia két fordításában. A X. szent parancsolatot (2. Móz. 20. 14.) Káldi így írja: „Ne kívánjad a felebarátod házát; se ne kívánjad feleségét, se szolgáját stb.“ — Károli pedig így adja: „Ne kívánjad a te felebarátodnak házát; ne kívánjad a te felebarátodnak feleségét, se szolgáját stb.“ Nem tekintve azt, hogy Káldi stilje minden tekintetben correctebb, látnivaló, hogy a birtokos viszonyát csak ő fogta jól fel, a mennyiben a *nek* mellőzésénél fogva szükségkép accentussal olvastatja „a felebarátod“ jelzöt. Mert hiszen a kérdés az, hogy „kinek nem kell kívánni a feleségét, szolgáját?“, nem pedig az, hogy: „miét ne kívánjuk a felebarátunknak?“ Károli pedig az utolsó kérdésre felel. A végén ugyanis megmondja a szöveg, hogy „semmijét sem kell kívánni“.)

A szabály tehát a lehető legrövidebben ez: accentuált birtokos *nek* nélkül, accentuálatlan *nek*-kel.

(Netaláni ellenvetés megelőzése végett megjegyzem, hogy *nek* ragú birtokos igen is kaphat accentust, de nem mint ilyen, hanem mint a kérdésre felelő tűzetes fő határozója az

igének, mely közvetlenül az ige előtt foglal helyet. A szövegbeli példát tehát így is fordíthatni: „A szomszédnak égett el a háza“ erre a feltehető kérdésre: „Kinek égett el a háza?“)

Íróink persze, kik ezt az elméletet nem gyanítják, olyformán gondolnak a kétféle birtokosról, mint egykori tekintélyes irodalmárunk a „látám“ és „láttam“-féle multakról, hogy t. i. a két forma csak arravaló volna, hogy váltogatva használva egyhangúság kerülése végett tarkázzuk velük elbeszélő stílusunkat.

(Ha a tisztelt tudós az élő nyelvet s korábbi, eredeti íróinkét tette volna tanulmánya tárgyává, kellő elemzéssel s idegen nyelvtanok jármának levetésével eljuthatott volna az igazságra. De a XVIII. század utolsó felében s a XIX. első negyedében keletkezett fordítmányok magyarságának (!) nem csak őt, hanem bárki mást is arra az említettem hamis ötletre kellett vezetnie. Megegett ilyes gyarlóság sok más nyelvészen is, bel- és külföldön. Nem elég gondos s a lehetőségig ki nem merítő elemzés hiányos vagy ferde, vagy mint a két bajban sínlő elméletre vezet, s az ilyen aztán bolondot is mondat nagy tudóssal is. Egyike a német tanároknak, kik a görög nyelvet legmélyebben és terjedelmesben ismerték, bizonyos elméletet állított fel az aoristus használatáról, és mivel Herodotus aoristusai nem igen akartak elmélete keretébe férni, arra az állításra vetemedett a mi tudós nyelvészünk, hogy „a görögök Herodotus korában még nem voltak tisztában azzal az igealakokkal s nem tudták jó móddal használni.“ Tudok én magyar nyelvészt is, a ki, bár kerülő szóval, hasonlót állít a magyar népről!)

Az „Előfizetési Felhívás“ írója is, úgy látszik, ilyyszerű nézettel van; legalább a *nek*-es és *nek*-telen birtokosok egyes sora nem hágy valami elvet sejtjenünk, mi használatukat vagy rendezésüket szabályozná.

Mint kezdetben írtam, nem akarom közelebbről ismertetni a kérdéses okmányt; azért nem is írom ki a bizonyítékokat. Különben is, ha teljes kívánnék lenni, majd az egész felhívást ki kellene írnom. Hanem ha a hirdető úr — ismét feltevéen, hogy soraim szeme elé kerülnek — kívánni fogja, közölje az adresse-ét, s én szívesen szolgálok a példák sorával, melyekben elkövetett hibáit még a feljebb közölt szá-

bály nem tudása sem mentheti. A megrótt tarkálást már csak a logika számbavétele sem engedte volna meg.

Mert tegyük, hogy A*** tanár népszerű felolvasásokat hirdetne természetrajzi tárgyokról, s teendőit mintegy imígy sorolná elé:

„Előadásom tárgyai lesznek:

a) Az emlősállatok' szoptatása.

b) Átalában a madaraknak' vedlése s különösen a zenérek' csiripolása.

c) A kétéltűeknek' szaporodása.

d) A rovarok' átalakulása.

e) A férgeknek' származása, stb.

Gondoljuk már most az itt példázott cserék számát ötszörözve s akkor világos eszménk lesz a bizonyos „Előfizetési Felhívás“-ban folytatott gazdálkodásról az úgynevezett „sajátító“ nek' ügyében. És nem hihetem, hogy csak az én szememet sértse az a pongyola tarkaság, mely amaz eszményi idézetet undokítja; mert nyelvtant s logikát nem tekintve, már csak a stílus harmoniátlansága is elég ok kárhoztatására. Hadd világosítsam ezt egy classikus példával. A latin nyelvnek, mint tudjuk, valódi és nélkülözhetlen sajátító ragja van. Minden változás tehát, a mi a birtokviszonyt képező szópárokban lehet, abban áll, hogy a birtokos a birtokon hol elül, hol hátul áll.

(Nam si quotiescumque praeteritus erit is, qui non debuerit praeteriri, toties oportebit eum, qui factus erit, condemnari, nihil est iam quod populi supplicetur, nihil quod diribitio, nihil quod supplicatio magistratum, renuntiatio suffragiorum expectetur; etc.“ Cic. Planc. VI. 14.

„Qua re conservate, iudices, hominem pudore eo, quem amicorum videtis comprobati quum dignitate tum etiam vetustate, ingenio autem tanto, quantum id convenit existimari quod summorum hominum ingeniis expetitur esse videatis, causa vero eius modi, quae beneficio legis, auctoritate municipii, testimonio Luculli, tabulis Metelli conprobetur. Cic. Arch. XII. 31.

„Video P. Sestium, meae salutis, vestrae auctoritatis, publicae causae defensorem, propugnatorem, auctorem, reum: Video Milonem, vindicem vestrae libertatis,

custodem salutis meae, subsidium adflictae rei publicae, extinctorem domestici latrocinii, repressorem caedis quotidianae, defensorem templorum atque tectorum, praesidium curiae, sordidatum atque reum:.....“ Cic. Sest. LXIX. 144.

Mily gondosan rendezte a szókat szónokunk, kiviláglik a genitivusok jelzői helyezéséből is. Ezekben „vestrae libertatis, adflictae reipublicae, domestici latrocinii“ az epithetumok, mint praegnans értelműek, elül vannak téve, holott „meae“ szerénységből (szembe a „vestrae“-vel), „quotidianae“ mint aránylag jelentéktelen, avagy csak a „caedis“-t fokozó szó, második helylyel kénytelenek megelégedni.) Vegye csak jól figyelembe az olvasó az itt közölt három periodust, melyek mind első nyitásra lettek s ha van érzéke hozzá, gyönyörködjék, minő elegantiával van megtartva a koordinált párokban a rendezés egyformasága! Némi bizonyosságául annak, hogy nem a történet („zufall“ nem „geschichte“!) fűzte az illető párokat harmoniás rendbe, idézek egy negyediket is, melyben a tagok közti ellentétet, ellenkező eljárással, a chiasmus is segíti. „Vetus est enim lex illa iustae veraeque amicitiae, quae mihi cum illo iam diu est, ut idem amici semper velint, neque est ullum amicitiae certius vinculum, quam consensus et societas consiliorum et voluntatum.“ Cic. Planc. II. 5.)

Még egyet s azzal végzek e tárgyban. A rostába vett hirdetmény fogalmazója, úgy látszik, szent és megszeghetetlen törvénynek tartja azt az állított szabályt, melyet a M. Ny. Rendszere imígy szerkesztve ad: „Ha több birtoknév egymástól függő viszonyban jó elő: a *nak, nek* ragot csak az utolsónál szabad kitenni; p. o. Hunyady fényes diadalának ünnepeét üljük“. — De én azt állítom, hogy sem szent, sem szeghetetlen, mert nem is törvény.

Akárhány birtokos álljon is sorban egymásután úgy, hogy a másodikon kezdve mindenik egyszersmind birtoka legyen az előttevalónak, azért egyik mellé sem kell, és más felől akármelyikök mellé (sőt nem csak egy, hanem több mellé is) lehet *nek*-et ragasztani, mert ebben is, mint az egy birtokos esetében, az accentus határoz. Hunyady diadala ünnepeét ültük éppen oly jó, mint az idézett példa, mely csak következőleg accentuálva helyes: Hunyady

diadalának ünnepét üljük. (Sőt a Rendszerbeli példa más tekintetből épen helytelen. Ugyanis az „ünnepet“ a többi szók közt nem oly praegnans értelmű, hogy accentust érdemeljen. Mert hisz erre a kérdésre: „Hunyady diadalának miét ültétek?“ a világon más felelet nem lehetséges, mint épen az, hogy „ünnepét“. A többi határozó pedig mindenik nyomosítható; pl. Ki diadala ünnepét ültétek? Hunyadinak mi csoda cselekvénye ünnepét ültétek? Ezekre mind lehet felelni a rag helyét változtatva; de a „Rendszer“-beli módon egyikre sem. Akad olyas a közbeszédben is, de azokat egy jól szerkesztett nyelvtan nem fogja sem szabály alapja, sem követendő példa gyanánt kiállítani.) Ez a példa is: A gróf huszárja csizmája sarka elkopott, a szóban forgó tekintetben feddhetetlen és számtalan módon változtathatni egy vagy több „sajátító rag“-gal. A grófnak (a) huszárja csizmája sarka elkopott. A gróf huszárjának (a) csizmája sarka elkopott. A gróf huszárja csizmájának (a) sarka kopott el. Az utóbbiban változtatni kellett az igén, mert két accentust (ha bár az egyik másodrendű is) közvetlenül egy más mellett nem tűr a magyar mondat. A több *nek*-es változékokra nem pazarlok helyet, hanem ismétlem, hogy a birtok-viszonyokat szabályzófeljebb kifejtett elve egy és lánczolatos több birtokosok esetében egyaránt érvényesek. Ellenben ha ama nyugózó szabály állana, az ember néha nem is mondhatná vagy írhatná, a mit akar. P. o. a feljebbi példát tartva szemünk előtt, mikép lehetne erre hogy: „Kinek a diadala ünnepét ültétek?“ a könyvbeli módon felelni; mert e mondatban, ha magyar ember olvassa, minden bizonynyal az „ünnepét“ fogja nyomosítni; de ebből aztán olyforma dialogus keletkeznék, mint: „Jó napot húgom! Zsákot mosok uram!“ — Olykor meg lehetetlen is legalább száj- vagy fülcizamodás nélkül eleget tenni annak az élettelen, gépies szabálynak. P. o. ilyekben: „az apád szemé világa“; az ember füle dobja“; „a szomszéd fia szemé láttára“; „a pap kocsisa füle hallottára“ stb. nem lehet így mondani vagy írni: „szemének világa“, „fülének dobja“, „szemének láttára“, „fülének hallottára!“

Harmadik hiba, mit az „Előfizetési Felhívás“-ban észrevettem, alakjára nézve a birtokviszonyhoz húz, de más tekintetben vét a nyelv szervezete ellen. Miben áll, hadd tolmácsolja a következő példa, mely a „Felhívás“-belivel tökéletesen analog: „A lovag szótalanul csókolta meg a halott halvány ajkait, még érezte *azok* melegségét“. („Tökölyi zászlója“ (olv. zászlaja), beszély, I. Magy. Polg. Naptára. 1872. 35. l.) És még szorosban simúl ahhoz ez a képzelt mondat: „Uj dísznövények ismertetése s *azok* nevelésének s szaporításának leírása“. Előbb megmondom, hogy kellett volna s aztán az okát. Az elsőben: „még érezte melegségüket“; a másodikban: mivelésük és szaporításuk leírása“. Igazoljuk. — Tudjuk, hogy a több birtokosra vonatkozó birtokragok*) *juk, uk, ük* az egyesben, *jaik, aik, ik, eik* a többesben. Úgy de az utóbbiakat birtok-viszonyú jelzett nevek mellé a nyelv soha sem, hanem minden esetben csak az egyes birtokosra vonatkozókat használja. Értetlen pedántság igaz hogy ellenkezőt akart behozni az irodalom nyelvébe, de biz a, hála az euphonia szellemének, nem sikerült; és mind a M. Ny. Rendszere, mind más újabb nyelvtanok a feljebb írt szokást vallják szabálynak. Azok a ragok azonban nyelvünkben kétségtelenül megvannak és épen csak oly esetekben szabad és kell használni, milyeket a feljebbi mondatok példáznak. Midőn hát a katonák lerakták fegyvereiket (M. Ny. R.) helyett azt írja valaki: „a katonák lerakták *azok* fegyvereit“, megrabolja a nyelvkinestet vagy még rosszabbat tesz; mert egyfelől „petroleuse“ szerepet játszik, másfelől behívja a porost, a mennyiben az „*azok*“ semmi egyéb az ily esetekben, mint a német *deren* vagy *derselben* fordítása. Azért írtam „ily esetekben“, mert van egy más, a melyben a birtokragok nem teszik meg a kellő szolgálatot, s a melyben

*) Jobb mint „személyragok“; mert a műszó nevének egyezni kell az illető fogalom működésével. A *ja je* stb. csak igéhez ragasztva jelelnek egyenesen személyeket; holott a nevet kétségen kívül (nyelvtani) birtokká teszik; ez a fő szerepük s a személy szerinti megkülönböztetés csak másod rendben járul hozzájuk. A „személyrag“ kifejezés épen lényeges működéseket fedi el. A névzavarás helyett jobb volna egyszerűen azt írni a magyar nyelvtanban, hogy „a birtokragok azonosak a személyragokkal.“

annálfogva az *azok* alkalmazása nem csak megengedve, hanem épen parancsolva van, t. i. midőn az „*azok*“ praeg-nans értelmű, következőleg accentust kap. P. o. „A ros z neveléssel megrontott fiatal szerencsétlenségében méltán vádolja szülőit, mert a z o k bűneiért lakol.“

Ez helyes; mert a csupasz „b ű n e i k é r t“ nem fejezné ki azt, a mit akartunk, t. i. hogy a „fiatal“ épen és egyenesen a „s z ű l ő k bűneiért lakol“; sőt mivel az a z o k nélkül az accentus a „bűn“-re esnék, félrevezetné a mondatszerkezet a gondolatot. Ezért írta helyesen egy régicske költőnk: „Egy tavasz, nyár s ősz vagy on életünkben;

Tél is egy, a mely a m a z o k hibáit

Könnyezi sokszor.“

BRASSAI S.

JÁR, MEGY.

Első pillanatra azt hinné az ember, hogy e két ige közti különbség elég világos, és különös magyarázatra nem szorul. Pedig hát akárhányszor hallani effélet „nem tud menni, fáj a lába“, e helyett hogy „nem bír járni“; sőt nem régiben még hírlapokban is olvastuk, hogy „szépen menjen!“ a helyett hogy „szépen járjon“; „megye a lap pontosan“, e helyett, hogy „jár-e pontosan“. Idézhetnénk még több példát is, hanem úgy hiszszük, ennyi is elég ok arra, hogy a két igét ezennel tűzetesebb vizsgálat alá fogjuk. Az csak nem járja, hogy a Nyelvőr olvasói ilyes iránt zavarban legyenek.

A kérdés megfejtésére okvetetlen szükség a nép nyelvét nézniünk, mely leghívebben mutatja nyelvünk eszejárását.

Halljuk csak!

Addig jár a korszó a kútra, hogy egyszer oda szakad. (Ballagi, Példab. 33.); de így is mondják: Addig megy a korszó a vízre, míg eltörik. (U. o.) Lassan járj tovább érsz. (Példab. 4718.) Éjjel jár, mint a bagoly. (Példab. 1718.) Egy nyomon járnak. (Példab. 1650.) Ha igaz nyomon jár sz, nem fáradsz. (Példab. 3516.) A ki gyalog jár, annak lovai mindig készek. (Példab. 2803.) Kinek lova nincs, Bécsben is gyalog jár. (Példab. 2804.) Vak légy, ha hamar

akarsz járni. (Példab. 3022.) Hamarabb jár hírénel. (Példab. 3025.) Hamarabb járt a gondolatnál. (Példab. 3026. v. ö. 3743.) Hamar jár ó hamar fáradó. (Példab. 3037.) Gonosz hír szárnyon jár, ló, fut, senki nem vár, elúzi a mentséget. (Példab. 3334.) A rossz hír szárnyon repül, a jó pedig kullogva is alig jár. (Példab. 3337.) Ne járj a daraboson, ha nyomott uton járhatasz. (Példab. 3744.) A járt utat a járatlanért el ne hadd. (Példab. 3747.) Kenve jár a kerék. (Példab. 4077.); de így is mondják: A kent kerék könnyen szokott menni. (U. o.) Nem jár egy vágásban a keréke. (Példab. 4083.) Nagyon alatt jár a fogással. (Példab. 2508.) Jár-ke, mint Orbán lelke. Örökén jár, mint az Orbán lelke. (Példab. 3745.) Jár-ke főlebb alább, mint a görög(kereskedő) az üres boltban. (Példab. 3746.) Jár-ke a farával, mint a szítás malom. (Példab. 3747.) A hitvány malacz makk alá jár. (Példab. 5054.) Az idő járton jár, semmi szóra nem vár. (Példab. 3481.) Ebül járt. (Példab. 1597.) Sok fárén járt- sokon ment keresztül. (Példab. 2194.) Anyja után járja templomot a leány. (Példab. 295.) Ezt a kerék erdőt jár om én. (Népd.) Sokszor megjárják addig Budát. (Példab. 53.) Megjárta Ungot, Bereget, Tolnát, Baranyát (Példab. 5149.) Messze országot járt be, mint a tehénfark, egyik farpofától a másikhoz. Példab. 5273.) Megjárta fejét a budai török vér. (Példab. 1038.) Ha a hörcsögös asszonyt meg akarod szelidíteni, járd meg vele a tánczot a mogyorósban. (Példab. 407.) Megjárta az alpári tánczot. (Példab. 204.) Megjártatták vele a borjútánczot. (Példab. 954.) Megjáratom vele a medvetánczot. (Példab. 5128.) Nehéz lánczban tánczot járni. (Példab. 4712.) Bolondját járja. Ha titkot akarsz kitanulni, járta s a borsót. (Példab. 934.) Igen eljár ő is oly itczével. (Példab. 3715.) Nehéz a némának szaván eljárni. (Példab. 5445.)

Van egy malom, nincsen köve,
Mégis lisztet jár;
Van szeretóm, tiltják tőlem,
Mégis hozzám jár. (Vadrózsák I. 237. lap.)

Tám „Mentiris“ várossába
Járt vót ő az iskolába. (Vadr. I. 82. lap.)

Nem jártam utánna,
 Mégis kaptam egyet,
 Haj de gyönyön járó
 Azóta az élet. (Vadr. I. 195. l. v. ö. 219. lap.)

Kár haszonba jár. (Példab. Nincs meg Ballaginál.);
 de azt is mondják, hogy: Kár haszonba ment. (Példab.
 3929.) Főben járó dolog. (Példab. 2567.) Nagyba járó
 dologban nem kell hirtelenkedni. (Példab. 5404.) Bőrében
 jár a dolog. (Példab. 1000.) K...tartás tékozlással jár.
 (Példab. 4622.) Jobb egy kérdés egy napi járó földnél.
 (Példab. 4070.) Nagy a híre mint a tatárjárásnak. (Példab.
 3339.) Más bírójárása. (Példab. 741 = 3750.) A bolondnak
 búa járása, kár a társa. (Példab. 841.) Mily járásban
 vagytok? Járt-kelt; székelyesen: jártkőt, jártas-kötes
 legény. (Vadr. I. 503. lap.) Járos, guzsajosba járó legény;
 az őjáróssa: az ő szeretője. (Vadr. I. 503. lap.)

Még az ábéczen sem mentél keresztül. (Példab. 3., v. ö.
 4.) A ki megyen, az halad, s a mi halad, az el nem marad.
 (Példab. 2948.) Nem messze megy ember a hazugsággal.
 (Példab. 3239.) Jobb az útnak feléről visszatérni, mint rossz
 helyre menni. (Példab. 3811.) Inkább elhiszem, mintsem oda
 menjek kérdezni. (Példab. 3604.) A ki előbb megy a
 malomba, előbb önt a garatra. (Példab. 5060.) Meg is jöttem
 onnét, a hová még. (Példab. 5151.) Eb szemébe nem megy
 a füst. (Példab. 1513.) Ki csak akkor gondolja meg magát,
 mikor merül, későn bánja meg, hogy vízre ment. (Példab.
 122.) Ha egy ajtón kiverik, a másikon bemegy. (Példab.
 94.) Híres eperre nem kell kosárral menni. (Példab. 1886.)
 Ebnek mondják, eb a farkának, farka azt mondja: eb men-
 jen. (Példab. 1552.) Makóra ment. Földvára ment desz-
 kát árulni. (Példab. 5052. 1340.) Elment az esze. (Példab.
 2008.) Úgy megy, mint a parancsolat. (Példab. 5204.)
 A régi adósság annyira felmegy, hogy végre el sem éred.
 (Példab. 62.) Sokra mehetne az ifjú, ha eszével minden-
 kor tudna élni. (Példab. 3505.) Sok kevés sokra megy
 (Példab. 4175.) Nagyra ment, mint Kandónének fia. (Példab.
 5403.) Könnyű a nagynak nagyobbra menni. (Példab.
 5397.)

Menj szeretőm ablakába,
Röpülj az ő szobájába,
Te kis fecske! s azt izenem,
Hogy őtet most is szeretem.

Végig mentem a kazai temetőn. (Erdélyi, Népd. II. 82. lap.) Ne menjen el, no. Innét bizony egy kicsiddég nem menjen el. (Valamivel kénálni akarja, s éppen készül vala reá). Haggya el kjed, ne járjon semmi után. (Vadr. I. 355. lap.) Menyek magamnak — azaz: időt tölteni. (Vadr. I. 372. lap.)

Mennek, mendegélnek.
De mégis szomorúbb annak a legénynek,
Kinek szeretője férjhez ment szegénynek. (Erdélyi, Népd. II. 363. lap.)

Kabalára, szász!
Rest ember az, a ki nem fut,
Mikor előtte van az ut.
A gavallér, mikor ráér,
Ha nem mehet, mász. (Erdélyi, Népd. I. 364. lap.)
Elment képet csinált. (Vadr. I. 374. lap.) Átment a vizet. (Petőfi, János vitéz.)

Ottan elindula ajh! ki Kolozsvárra,
Fele utját mene, onnan visszatére,
Hazájához ére. (Vadr. I. 162. lap.)

Mint átható ige találkozik még az Alföldön, s a régiségben:

Deh mykoron az napnak feleet elmente volna. (Peer cod. 60.) Azert az életet erőssen altal megyem. (Bécsi cod. Machab. 2. 27. Altal menek a zallasokat. (Bécsi cod. Judit. 13. 12. Een ystenemba kwfalth athal megyek. (Keszt. cod. 17. zs.)

Ha most végig néziünk a példákon és számot vetünk velük, azt látjuk kutatásunk eredményeül, hogy a két ige közti különbséget igen tisztán föl lehet ismerni és meghatározni. Látjuk, hogy a járás sem egyéb, mint „jön-megy“-féle mozgás. Ugy de a *jön*-ben, ha úgy tetszik+, a *megy*-ben — irány van kifejezve, vagyis a *jön* a valahová jutásnak, *megy* pedig a valahonnan távozásnak pontjából nézve jelöli a mozgást, s egyszeri cselekvést fejez ki. A járás is,

minthogy mozgás, szintén irányban történik, de benne az irány közönbös, vagyis képletileg kifejezve: ha *jön* = +m, *megy* = -m, akkor *jár* = +m. A járás tehát csakis magát a mozgást mint cselekvést veszi a maga folytonosságában jelenti. A folytonosság azonban kétféle lehet, úgymint vagy egy húzamban tartós, vagy ismétlődő periodikus.

Ha megindítom az ingát, s megteszi első mozgását, ez abban áll, hogy az egyik oldalról a másikra megy; második lengése pedig az, hogy a kiindulási pontra megint visszajön. Ha e mozgás ismétlődik, azt mondom, hogy az inga jár. Az egyes lengést is lehet járásnak fogni fel, ha t. i. nem tekintem irányát, sem annak kiindulási vagy érkezési pontját, hanem egyszerűen bizonyos ideig tartó cselekvésnek veszem. Mondhatom e szerint, hogy az inga gyorsan vagy lassan járt, pedig csak egy lengést tett.

Az úrfi iskolába jár, de ma nem megy; az inas nem jár iskolába, de ma oda megy megmondani a tanítónak, hogy az úrfi beteg. Hanem az inas oda menetele is járás; nem iskolába-járas, mert az periodikus ismétlődést fejez ki, hanem járas magában véve, a mennyiben bizonyos ideig tartó cselekvés. Mi járásban van? kérheti az inastól a tanító. Haza érkezvén az inas, azt mondhatja reá gazdája: Pista, te nagyon lassan jártál. Miért nem siettél?

Elmegyek egyet járni. Megyek az utca sarkáig s onnan visszajövök, csak egyet járok. A német „*eingang*“ nem *bemenet*, hanem bejárás: ott szoktak ki bejárni. A *bemenet* csakis az egyszeri bejutásra illik; például a színháznál *bemeneti* díj egyes előadásra. Valaki bejárós, azaz sokszor megfordul valamely háznál.

Hadd nézzünk még egy pár átvitt értelmű példát. „Ez járja, ez nem járja: *dies geht an, dies geht nicht an*“, a dolog rendjén vagy nem rendjén valóságát fejezi ki; „ez megy, ez nem megy“, pedig csak annyit mond, hogy az lehetséges vagy lehetetlen. „Megy mint a parancsolat“ nem szokást jelent, hanem egyszerűen azt, hogy az egyszeri dolog hogy sikerül. „Főben járó dolog“ az, minek fejeztés a rendes büntetése. „Kár haszonba jár“ szintén azt fejezi ki, hogy mi szokott történni: „Kár haszonba ment“ csak egyszeri esetre vonatkozik.

Végül még arra akarok figyelmeztetni, hogy a *jár*-nak periodikus értelme „hová“, egyhuzamú értelme pedig „hol“-féle kiegészítést kíván. „Pestre jár“ és „Pesten jár“ világosan mutatja a kettő közti különbséget.

PONORI THIEWREWK EMIL.

EGYHÁZ, ÉKTELEN, ÉGÖDELÖM.

Mihál deák (Michael literatus) 1529—1541 közt ezen cím alatt: Az nehez igeknek magársagarol melyek az vy testamentomban vadnak a b c zerént bibliája címlapja elé illesztett néhány levélen számos görög és zsidó szót magyaráz. Ezek során ezt is írja: Az E-rol. Egg'ház, isten tisztességere rakot haz, templom. Ennen vvn eredetet ez szo hog' az kereszt'enek elein egg'ut laknak vala es egg' hazban, mint meg vag'on irva az apostoloknak ételekedetiroi könvnek mazod resiben. Ennet vven eredetöt ez szo, egg'hazbeli nep, az az kereszt'én nep görögül ecclesia. Ennen ez es eghazinepek az az lelki pasztorok, görögül ecclesiastici. (Régi magy. ny. eml. 2. k. 44—45. l.)

Mihál deák magyarázatából kitetszik, hogy ő keresztényen egyházzal beszél s nem is gondol arra, hogy feljebb kellene az egyház szó eredete után kereskedni. Eléggé bizonyítja ezzel azt, hogy már a XVI. században olyan homály borította e szó eredetét mint ma s legalább Mihál deák nem — de talán más sem — emlékezett a szónak tulajdonképeni értelmére. Hogy a szent szó nem fordul elő magyarázatában, azt — úgy gondolom — inkább véletlen mint öntudatos mellőzésnek róhatjuk fel.

Budenz kétség nélkül helyes nyomon jár nyelvtörténeti adatokra támaszkodó fejtegetésében, melynek meggyőző sikerét annál inkább méltányolhatjuk, mennél kevésbé hivatkozhatik a mai nyelvből oly szavakra, melyeknek határozott értelme közvetlenül szolgálhatna felvilágosításul. Közvetlenül mondom, mert az általa felhozott *innep* szó is csak az ő nyomozásai folytán vált most már könnyebben felismerhetővé.

Ezekhez tartozónak vélem én éktelen = égtelen szavunkat e kifejezésben éktelen beszéd, és épen olyan pleonasmussal mint a milyen Budenz szerint a szent-egyház, ebben is éktelen káromkodás. Ma természetesen ékesség nélkül való-nak gondoljuk e szó jelentését, épen úgy mint Mihál deák a XVI. században egy háznak gondolta az egyházat. — Nem bocsátkozom ezúttal abba, vajjon az ékes, ékesség stb. mennyiben származott külön tőről, mennyiben nem; csupán azt jegyzem meg, hogy az éktelen beszéd a XV—XVI. századi Peer codex 141. lapján még így olvasható: égtelen beseed, holott a 133. lapon ekes wolta, a 170-en ekessége fordul elő. Hogy t előtt a g-ből is k lesz, a kimondás bizonyítja, míg az ellenkezőt állítani sem lehet. Gondolatom szerint tehát az égtelen ma éktelen szóban az eg, ék-nek ugyanaz a jelentése, a mi az egyházban az egy-nek, azaz mostani szólás szerint a szent s az éktelen beszédben az éktelen a szentnek, nem pedig a mai értelemben vett ékesnek az ellenkezője.

Ismeretes dolog az, hogy az éktelen beszéd vagy káromkodás helyett égbé vagy égre kiáltó beszéd vagy káromkodás kifejezéssel is élünk: kevésbbé van azonban elterjedve az égődelöm beszéd, égődelöm káromkodás, mi tudtommal az előbbieket helyett a Kis-Kunságban gyakran hallható. — Nem merem épen állítani, hogy az égődelöm = égtelen (égtelen, éktelen); de azt hiszem, hogy mint varians nem mond ellene annak, a mit az égtelen-, éktelen-ről e pár sorban gyanítottam.

Mond-e a nép még valamely más vidéken is éktelen beszéd helyett égődelöm beszédet?

SZILÁDY ÁRON.

FALUDI MAGYARSÁGA.

„Nemes asszony. — Nemes urfi.“

Ha ki épen Pázmány vagy Faludi nyelvének tanulmányozása közepett szórakozásúl a frisen érkezett hírlapokhoz vagy fordított regényhez szegődik át figyelmével, néha mintha csak üstökénél fogva ragadtatnék egyszeriben hazája földjéről, mint hajdan Habakuk Babylonba, idegen égöv alá, ingadozó, bénult

alakok, korcs szólamok Babelébe, holott nemzeti czég és jegyek alatt kínálnak mindennapi táplálékul csempészett, ínyt csáló kotyvalékot, mely kábulatba ejti a nyelvérzékét s nyelvünk fájának lassanként gyökeréig őről.

Meglakolunk, ha még soká lakozunk belőle.

Újabb íróink közül már csak alig egy-kettőnek olvasása közben értjük és érezzük, hogy ez a nyelv a mi nyelvünk; míg a többség újabb keltú magyarsága, kivetkőzve ősi szabásából, mindinkább szomszédos alakokhoz idomúl, s elvégre nyelvünknek megöljévé válik.

Akad hírlapi czikk, röpirat, tankönyv, sőt ez utóbbiaknak nagy része olyan, hogy egyik másik idegen nyelvre akár szóról szóra átváltozhatnak.

Azért nagyon is idejében esett a Magyar Nyelvőrnek be-
köszöntése.

Ennek első pontja értelmében, mely „az elhanyagolt nyelv-
kincseknek felkutatását, s belőlök a czélszerűeknek szükség-
kívánta ajánlását és terjesztését“ tűzte ki feladatául, úgy vélem
helyökön lesznek itt tanulmányul és utánzásul Faludink tőből
szakadt magyarságából a következő szemelvények.

Eredetiségek.

Hol torkodba verte, hol markodba szakasztotta szemtelen hazugságidat.

Az ő betegsége hagymázra fakad.

Nem ide szól, hanem a tengernek túlsó partjával tartja közit. A ki azomban azon képnek mássa, jobberköltssel kendőzzék.

Teli lakik ezekkel a hízeltedésekkel.

Kiki közülök maga elvéltében legböltsebnek tartja magát.

Megtermett szivén a gonosz.

Alig éri a láng, már is gyarlódik.

Urához való hívségében felette meggyarlódik.

Megfogta őket a fel-fualkodásnak füstye.

Ide kívánkozik, hogy szemre kaphassa őket, ide gyöngyözi, kövezi magát, könnyen öltözik, hogy a szellő-is, szem-is megjárhassa.

A méreg, a kárvallás alkhatatlan ostromolják szivét. Ezekből hogy kivigasztalja magát, a Comoediák-ra siet.

Szoros környezetben tartja killebre igyekező indulatit.

Letsapta husát artzájárul a rendetlen élet.

Már-is oly meredeken vagyon, melynek veszedelmes
lészen a szököllője.

Az öreg fősvénysége őtet bujdosóba kergette.

Kifogyván, bujdosóba indul, árnyék szolgára
szorúl.

Uram, a te beszéded eleven erket mozgat.

Még tovább eresztette volna nyelve vitorláját.

Le-fityeg ajakotok, letsapja husát arczatok és ha-
lavány színre mutat.

Ebbül horgászod vadászod finom bötsületedet.

Minden nem-jóra vagyon üressége.

Se nem tudván kapálni, se nem akarván koldulni, lelke
sértve tengődik, alig kapja szemre a még pölyhés urfiakat.

Erre felborzad, okádja a szitkokat: de bátor fortyan-
jon a sok átokkal, egy pénzetskéjét sem szállíthatja
viszsa.

Minden tartalékot kitör, meg-ereszti fékét ked-
vének.

Egy már fel-huzódott és 20 esztendővel meg-
tölt ifjú.

Öröm-órákat jegyez-el magának.

Mindentül el-válunk, költsön névvel volt a mienk.

Le-termett lélek birja testedet.

Nem igen nagy bötsületben lehet nálad, minthogy oly
oltsó képét adod.

Rakással vannak az efféle példák: de takarjuk félre
Magános lakásra szabott a szerentse.

Tű-hegyre szettem valami kevés utra-valót (oktatást)
számára.

Hogy az együgyü jámborok erköltsét nemesebb
rámára feszítse.

A felhőken nyargalódzanak, szélhámmal járnak, s
minthogy nints egyéb dolgok: álmokat hüvelyezik.

Ide szemeddel!

Már nem apród a politika dolgában.

A ki uri szerrel akar lenni, annak költeni kell.

Hizelkedéssel akar tetszeteskedni, és mintegy valaki-
nek szája által bétsuszni a szívéhez.

Roppant épületeket eregettek tisztességére (istennek).

A mi ott csak szálka, nálunk gerenda temérdek-
ségre vastagodik.

A ki ő hozzá hallgat, s felebarátját szoros ügyiben
elő-gyámolítja.

A mit lantra irnak, a ki leg-édesebben éneki, legtermessebben epétseli (taglejtés, apró mozgás) egybezengő röhgéssel, kéz-tsattogással fogattatik.

Meg-esküvének a holtig-valóra; hogy kiki lábán-fenn-áltáig ki-tészen magáért az ital-hartzban.

Atzélos zabolá alatt jártasd gerjedelmidet.

Készülőt iddogálának talpon.

Ketteinek az utszán vetett ágyat a bor.

Felesége lármat dobolt ellene.

A tevő leszek, hogy mind fejére tellyenek gonosz törekedési.

Irtózott a tsipő-mondásoktól, nem szenvedte, hogy többet tzirkáljanak lelkén, hogysem testetskéjén, kihez képest kínban vala nagyban.

A világhoz ragaszkodik, árnyékkal ölelkezik.

Sok motskot mondott, sok epét fujt rá.

Az asszonyi czifráról hüvelyezi álmait.

Szintén szemünk fényén piszkál.

Sebes nyelve tiz mértföldet futott előbb eszénél.

Se nem akart nyilván tréfálni, se nem igen szerével reá menni a beszéddel.

Vagynintsen elevenséggel hitünk, vagy élével eszünk.

Még az is nehéz hitelben vagyon előttem.

Sok kényes, maga kedvén élő dáma.

Tiszta mint a kék ég, mikor háboru nem birja.

Mérget s ürmöt köpdöze.

Ollón szitát forgat, hogy álmát fejtegesse. — *balom*

E punctumokat tartsa szemén asszonyságod.

Siralommal megázott könyörgés.

Táboránál tovább nyujtózott kevélysége.

Hertzegi módon kezdett meríteni az erszényből, a mig a nagy semmi felelt fenekérül.

Némellyeknél mélyeb a lejtő a hágónál.

A meg-szorult szükség sok felé törekedik.

Az Istennek törvény-széke előtt kemény kérdésbe fog menni mind a kettő.

Ha tréfából talátd mondani: takard félre, nem idevaló; ha pedig szerével; bár tapogasd, kopasz a mentség. Levétőt játszik vele a szerentse.

Nem is volna nyullal bélett uraimékban annyi bátorság.

Veszendőre indul bötsülete.

Mézzel eresztett biztatás.

Előbi lakozás, későbbi lakolás, előb vigság, utób inség.
A mint a megveszett természet ingerli, úgy vete-medik.

Nem örömet kötelezi magát a Tzeremoniák nyügibe.
Viszketteti torkát a telhetetlenség.

Jó szivvel vegyék a korpázást, és a merre hajlik a nyirpózna, az az őszfejek tetszése, a szerint éljenek.

Mikor legjobb kedve korában vagon.

Vérszemet kell venni, bátorságra nódulni.

Emberi test és elme a fáratság után meg-kivánnya a vigitágulást.

Az urfi látszatos legyen a világ szemei előtt.

Szivünkben marasztván az izit a rosznak.

Kétségbe-esések közt tsukladozván, kárhozatra okádá lelket.

Lészen, a ki érdemeimet eltova nyujtsa nyomos időkre.

Nem botsája szaladótzira és szabad futamlásira sok-felé igyekező indulatit.

Ha őket szemre vennéd, öreg lépésekkel mennek a pokolnak.

Bizonyos vezeték szándékja miatt titkon Luterhoz szökött, mig az-után Calvinus rá májára feszítette vallását.

Megunalkodván a kézi munkában.

Szemre kívántam ezt a világ tsudáját.

Kóborol és szélleg, mint a krimi tatár.

Ördögösködött sok puruttya fenyegetéssel.

Egy csak minap himlőzött fiatal Iró-Deák jöddögele előnkbe finnyal, büszkeséggel oly nagygyal... hogy társom egész salvét sütött-ki a Complimen-bül kedve találására. Eme tegnapi gomba elvégre egyet nyikkana mondván: Lesz gondunk reá.

Elhiteds magaddal, azért, hogy bé-furhasd. Nevedet az az új hírekbe (hírlapok), nem méltó étlen itlan koplalni, rongyban tsühödni, vékony szálon szerencsételtődni életedet.

Kár, hogy tserébe nem mehet veletek köntössel.

A kevélység jó téjen tartja az irigységet, haragot stb., mellyeknek nehezeivel lenyomatván esten esnek.

A mely dáma ugyan-tsak volta-képpen bé-öltözött a tisztességbe, jó korán messze veri magátúl, s vissza pironkottatja a szemteleneket.

Talpon virrad, nints hol nyugasztalja fáradt tagjait.

Sokkal volna közöd, ha mindenkinek szemére hánnád.
Gondviseléstelenül hadja őket a szerentse.

Az apró tiszttek pediglen azon fának ágai, azon tzimborán vannak a többi ellen.

A hideg hónapiglan nyomorgatja, és lustán teszi kopersóba.

Eldobban szivében, meg-lankad, ijedelmeskedik; mikor vakot mutat a szerencse.

Setét aggodalmibúl kinyílt vidámságra, restelkedő othonoskodásirúl kivágyó tábori tüzes indulatokra birván szive járását.

Ez a zurzavar pedig nem titkon járja szivét; hanem kitörök rajta és szemeket vér.

Első szemre.

Ha az anyák lator maga-viselése nem a tisztábúl adogats mutogat a gyermeknek.

Kivásik s kikopik az Isteni félelemből.

Ritka, a ki magával bir felesen: vezeték erővel iparkodnak, és vendég-szárnyon röpdöznek.

Rándítsd hátráb kevélyen kikerengő vágyodásodat.

Kettőztetők és nyomosttók.

Erőn-erővel jóra ösztönözi.

Ha már errúl erőn-erővel leverted eszemet.

Esten esik a dicsőségnek szekerérúl.

Esten esnek az Ádám fiai.

Erre virradnak éten estig, sőt holtig ebben mulatnak.

Félten féltem én őket.

Füztön füzte vitéz fejérc a laurus-koszorukat.

Mi is gyakortáb gyakorta fel-felé tekintsünk.

Én már hittén hiszem.

Akár mint esküdjetek a holtig vesztig-valóra.

Járton járja őket szemeivel a köznép.

Alattomban lassan-lassan öltön öli.

Magános magánosan — egymagán.

Menten mentünk, hol szeléd pásiton, hol hantos helyeken.

Mentést mennyen ki az országbúl.

Mitsodát! az ur most-sem még sem akarja megismérni?

A multon muló időnek méltó ára.

El-felejtí a leczkét, de nehéz-nehezen a példát.

Nehéz nehezen tűrheté.

Nószton nősző vén mennyecske.

Öltön öli lelkét.
 Rágtan rá gja szivét a dütsőségnek férge.
 Semminél sem mieb az, a mire építi elbizakodását.
 Szegten szeg delik az ő parancsolatit.
 A kastélyok sem szűzen szűzek tőle.
 Tettében létében való Historia.
 Töbször-is másszor-is.
 Tutton tudjuk.
 Üztön üzi ezt a mesterséget.
 Azomban váston vásott a futamodott urfi.
 Nem szolgálván a szerentse veszten veszett.

Felzök.

Csonka-bonka darabos udvariság.
 Eszefurt ember.
 Ez közönséges az egész fehér-renden.
 A világ kevélyei, a fellyebező Dámák.
 Gyapotlág letzke.
 Habortsos tsavargó (piszkos, locskos).
 Hamar időn tsuda-nagyra mehet.
 Biztatta, hogy hamar napján minden adósságirúl téssen.
 Ne olly szörnyű sebességgel, mint a hamarja-futásban
 (verseny).
 Mikor olvassa a vitéz urfiaknak diadalmát; a hamarja-
 futás, öklelés, vagy más egyéb pálya-játékokban.
 Hamarja-lépéssel futották a gonoszságnak ösvényét.
 Hintót ne tartsunk, hanem gyalog szálván: mikor
 sietni kell, hamarját fussunk.
 Jajos sorsa annak.
 A kevély Ámán, a le-tartó Mardokaeus.
 Tartsa meg nyomos időkig kényes bőrit.
 Öreg könnyeket hullata.
 Patyolatos szín-nép.
 Gyomrom nem tutta megemészteni szeges beszédét.
 A sziligy asszonyi-nem.
 Oly gyengén beszél, hogy szoros társa-is alig érti.

Névrágok, ige- és névhatározók szokatlanabb alkalmazása.

Diadalmaskodott minden ellenségér ül.
 Job szeretem, hogy gyalázzanak a jórúl, hogy sem
 ditsérjenek a roszrúl.
 Egy orvos sem holt meg abbúl a betegségér ül.
 Jó akarótok int felőle.

Kevésnek jut benne.

Külömböznék más teremtményekkel.

Érte légy, hogy jó keresztény légy.

Érte lészek tellyes igyekezettel.

A mint mond jóbul mondja.

Lehetne nevezni bennnek, de nem akarják.

Nem akar ahhoz tanulni, hogy helyessen tudjon beszélgetni.

Ez a nyalka katona Hobesiushoz tanult (tanítmányához szegődött).

Mondhatsza mire tartsunk, hogy megfeleljünk kötelességünknek.

Veszedelmes dolog a vendégségre tsüggenni, torkoskodni, tobzódni.

Semmit sem tudok benne.

Ország s világ tudós benne.

Ki tudós benne, adja e azt a jó Isten érnünk?

Va gyon hire annak is, de nem a jóbúl, se nem bötsülettel.

Se vétekre se tsudára ne véld, mikor türéssel kinállak, és alázatos letartással.

BOROSTYÁNKÖVI.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Közmondások.

1. Székelységiék.

49. Bízd papra lelkédét, doktorra testédét, prókátorra példédét: pokolba leled hejdedét.

50. Az ördög is megúnja örökké egy honcsokon ülni. (Varietas delectat == kedves a változatosság.)

51. Elmént a híre mind Susujnak. (Susuj kurucz vezér vala a Rákóczi forradalomkor Háromszéken a besenyői várcaapat élén.)

52. Ha harminczkettőnek kényeret tudsz adni, nem vagy vén -- ha megvan mind a 32 fogad.

53. Mэгétette az urával a vak tyúkot, vagy: mэгétte a vak tyúkot -- férje mellett idegen szerelmet úzótt, és hizelgéssel elhitette vele, hogy az nem úgy van.

54. A faluhoz közel jobb a vetés, mett hallja a kakasszót.

55. A napot ott keresd, a hol feljő.

56. Elült madár nem csirikol.

57. Szomszéd kutyák marakodni szoktak.

58. A zacskó tetejéről vészi a pénzt — gazdag.
 59. Könyökig nyúl a zacskóba — szegény.
 60. Könnyű a kutyának ugatni.
 61. Tekerí az eszét mind a döglött borju a farkát.
 62. Hortyog mind a zsigorás kutya.
 63. Rút madár, mely fészkébe gazol.
 64. Előbb légyén ökröd, s osztán csinálj jármat.
 65. Van kosara, de nincs bogara.
 66. Megfordítva adja mind székely a krajczárt.
 67. Mondá Sári — mondatlan is tudják.
 68. Jó Berecznek, ha lúg is. (Berecz uram neje szereté a bort, melyet a háznál titkon egy fazékban tart vala. Berecz ráakada, megkóstolá, hát jó a bor, s nagyot ivék belőle. Neje ezt látván: Hagyjon kjed békét uram — úgymond — annak a fazéknak, mett én abba egy kicsi lúgot tettem férre! Férje erre azt felelé: Jó Berecznek, ha lúg es.)

KRIZA.

2. Szegediek.

69. Beadott mint Habi kovácsnak a szamár. (Herélés közben hasba rugá a szamár, s ennek következtében meg is hala.)
 70. Tűzmentes, mint Manódlí taplója. (Az öreg vegyes kereskedő nevezetes vala különösen rosz taplójáról; egy alkalommal háza leége s a padláson levő tapló csaknem sértetlenül marada.)
 71. Meglegyintette mint Bódi a golyát, hogy botra tekerődött a nyaka. (Ha valakit jól elvernek, arra alkalmazzák Bódi legyintését.)
 72. Elébe vágott mint Totya a sereglyéknek. (E szőlőpásztor sárból készült galacsinját — golyó — paritytyából nem a sereglye-csapat közé, hanem eléjük vágá, s így sikerült neki mindig néhányat leütni.)
 73. Komótizál mint a mészáros kutyája a napon. (A legnagyobb mértékben henye dologkerülőről mondják.)
 74. Ráijesztett mint Halaburgi a hazajáró lélekre. (Ez öreg temetőcsősz tartogat vala egy nem rég eltemetett rosz hírű öreg asszonytól, hogy az bizonyosan „haza fog járni“. Kimegy egy alkalommal éjfélután a csőszházból s látni vél valakit a szalmabaglya mellett állani; rákiállt s neki megy egy doronggal, nagyot üt rá, s kétfelé reped a szalmához támasztott mosóteknő.)
 75. Karót nyelt, mint Bagó káplár. (Az öreg husz évig katonáskodott volt, s még azután is oly egyenesen föltartott orral jár vala az utcán, hogy majd leveré vele az ablakredőnyöket; azzal gúnyolák, hogy karót nyelt, s nem hajlik a dereka.)
 76. Odamosták a lábát. (Azon pór legényre alkalmazzák e

mondást, kit valamely lányos házhoz édesgettek annyira, hogy másához nem is jár.)

77. Feljött már nálad is a holdvilág = megkopaszodott hátul a fejed.

78. Nyers mint a tápéi gyékény — durva darabos ember.

79. Sokba került, mint Síma Gerőnek a túrós lepény.
(Hivatalos vala Gerő túrós lepényre, s ez alkalommal kártyázó társaságba keveredék; s itt 300 frtján kívül még két lovát és fejős tehenét is elveszté.)

80. Zsidószagú a kendőd hugom. (A kendőt hitelbe vette, s még nincs kifizetve.)

81. Fogja kend a lepénylesőt = ne járjon folytonosan a szája.

82. Ráolvasott, mint Csányi Kata a beteg malaczra. (Cs. Kata javas — kurúzsoló — asszony vala; egy alkalommal bizonyos szegény ember elhívá őt, hogy egyetlen beteg malaczára „olvasna rá“, hogy meggyógyúljon; lefogák a malaczt, de mikorra az érthetlen szavakkal való ráolvasást elvégezné, a malacz — megdöglött volt.)

FERENCZI JÁNOS.

Népdalok.

Virág ökröm kivezettem a rétre,
Gyöngy harmatot magam csapom előtte.
Gatyám alja minden reggel harmatos,
Nem vagyok én a rózsámmal szabados.

Virág ökröm befogom a szekérbe,
Buzát viszek vízi malom elébe;
Vizi molnár öröli a buzámat,
Más öleli az én kedves babámat.

Levél által izentet a galambom,
Hogy még egyszer vegyem vissza magamhoz,
Nem kell nékem se levele, se maga,
Ne átkozzon engem az édes anyja.

Édes anyám, ha kend tudná a mit én,
Milyen gyenge szívű kis lány vagyok én,
Ha kiállok a kis kapum elébe,
Fáj a szívem a nőtelen legényre.

Édes anyám, ha megúnt kend tartani,
Vigyen hát föl a vásárba eladni;
Ott is ott lesz az én rózsám megvenni,
Ezüst pénzzel fogja kendet fizetni.

(Szeged vidékéről.)

FERENCZI JÁNOS.

Bogár Imre nótája.

Zavaros a Tisza,
Nem akar higgadni,
Az a híres Bogár Imre
Által akar menni.

Kocsmárosné hallja,
Van-e sere, bora?
Serem is van, borom is van
Vendégek számára.

Által akar menni,
Lovat akar lopni,
A szegedi zöld vásáron
El akarja adni

Kocsmárosné hallja,
Száz itcze bort hozna,
Kinálja meg a vármegyét,**)
Hogy ne legyenek rabja.

El akarja adni,
Ládát akar venni,
Azt a híres Gondi Modolt *)
El akarja venni.

Hunczut a vármegye,
Nem iszik belőle,
Mert a szegény Bogár Imre
Most van a kezibe.

ZÁMBÓ JÁNOS.

Tata vidékiek.

1.

Szerettem a kék ibolyát,
Egy asszonynak barna fiát,
Ő is engem, én is őtet,
Ez volt a gyönyörű élet.
De ő megcsalt, nem én őtet,
Verje meg az isten őtet.
Kilencz álló esztendeig
Nyomjad az ágyad fenekit,
Kilencz kereszt buzaszalma

Rohadjon ki az ágyadba.
Kilencz kövér disznó háját
Kenegessék a hasadra,
Hát patika medicina
Forduljon meg a gyomrodba;
De az se legyen orvosod;
Fekete föld a te sírod,
Az is ordíjon fölötted,
Mikor, hunczut, beletesznek.

2.

Egy asszonynak két eladó lyánya,
Egyik szegfű, másik majoránna.
Megüzentem az édes anyjának,
Kösse össze nékem bokrétának.

HAMARY DÁNIEL.

Helynevek.

1. Bakonyban a tési határban.

G a j a : egy völgyi patak.

V a d a l m á s : a Gaja völgy egy része malmokkal.

P ö t ö r k e : völgy-nyílás a Gaján, mély vízmosással, melynek partján római maradványok találhatók.

C s i k l é s z : rom, mélyen bent a százados erdőben, völgy-parton,

*) Jelenleg is élő csinos özvegy asszony.

***) Így nevezi az alföldi ember a vármegyei pandurokat.

mély, kettős gyűrű-sánczczal. A falak már egészen elpusztulvák; csak egy kőhalom az egész.

Csössz: puszta, — hajdan mint mondják, falu.

Várberék: gyönyörű regényes mély völgy, magas szikla-partal. — Közepén egy magas sziklán emelkedik Puszta-Palota várrom, Mátyás király kedvenc vadászhelye.

Badacsony, Bögre, Józán: szőlőhegyek a palotai hártárban.

Inota: helység egy völgy nyílásában.

Pléhorgya: kopár szűk sziklavölgy, fehér meztelen kövekből.

Urrétje: ritka erdős kaszáló, melyet az uraságtól birtak a jobbágyok.

Márkusvára: kettős gyűrű földsáncz a Gaja partján, körülbelül 4° belső átmérővel, egy részét már a víz elmosta.

Szentkút: forrás és kápolna a Gaja parton; bucsújáró hely.

Kosvár: hegyoldal és völgy, római régiségekkel.

Burok: mély völgy, melynek vadon sűrű erdejében egykor bankócsinálók nyomait találták. Az orvvadászok kedvenc helye.

Fajdas: kopár hegytető, hol most már híre sincs a fajdnak.

Bérhegy: magas hegy, melynek déli alján előbb szőlőhegyek voltak, mit most már csak néhány gyümölcsfa és a pinczék romjai bizonyítanak.

Szentsekű (Szentségkő): egy szabályos alakú, külön álló, hatoldalú kőhasáb, csaknem koczka, körülbelül 1/2° magas a bérhegy déli oldalán, a szőlők fölött; közepén egy kis mélyedéssel, melyben az esőlé megáll, s melyet ezért a vadászok be szoktak fedni egy kődarabbal, hogy a víz frissen maradva, nekik italul szolgáljon.

Csojános: hegy, — most kaszáló és szántó föld.

Kúpajta: igen magas, egészen függélyes, nagy sziklapart, a setét horog völgyének egyik oldalán. Benne egy nyílás fut végig, melybe felülről le lehet ereszkedni. Öbleiben egykor szegény legények tanyáztak. Alúlról a völgyből tekintve, nagyszerű látványt nyújt.

Kordella szőlő: a setét horog egy darab partja a kúpajtán alúl. Sziklás, erdős hegyoldal.

Ördöglyuk: 2—4° mélységig függőlegesen lefelé menő, szűk barlangnyílás az erdőben, melyet még senki sem vizsgált meg, de melyről különféle dolgokat beszélnek; a többek között, hogy a 2 mfd. távol fekvő Kikeri-tóval földalatti összeköttetésben állana.

Óhalál: egy nagy fa a setét horogban. Kérgére egy kereszt van vágva. Azt mondják, hogy alatta valamikor egy ember halva találtatott.

Akaszófa: két szál egyenlő nagyságú bükkfa egymástól ölnyi távolságra, másfél ölnyi magasan egy ág által összenöve, úgy hogy meg nem lehet ismerni, melyik fából nőtt ki az ág.

Tobó: tó a falun kívül

K ü e s m o c s o l y a: sziklás és bokros völgy, melyen vízbő időben egy kút vize szokott végig csergedezni.

S u t t o n y: a falunak oly félre eső része, a mely nem képez rendes szabályos utcát.

TURCSÁNYI.

2. Ipoly-Litke határában.

D ü l l ő k: Homok.	Barom út.
Piliske.	Apátyi föld.
Hosszú.	Somlyós allya.
Fosztó.	Káposztások.
Retyő.	Órhegy.
Pólya.	Tót asszony hidja.
Koromberki.	Kopasz hegy.
Pap kertyi.	Kopasz tető.
Urak főggyi (Uraság földje).	Tariska pallag
Ur főggyi.	Nagyvér.
Malom út.	Keresztfa.
E r d ő k: Vajashegy.	Bikk oldal.
Fekete erdő.	Bikk tető.
Veréb hegy.	Kis erdő.

R é t e k és l e g e l ő k:

Kencsik.	Cserkút allya.
Recska.	Malom berki.
Bikk allya.	Kőre.
Csádaj.	Kis rét.
V i z e k: Ipó (Ipoly).	Kuna pataka.
Retyő pataka.	Nagy ér.
Komra pataka.	Határ sáncz.
Dobroda.	Fekete tó.
Kánya pataka.	Krétás patak.

BORBÁS VINCZE.

Tájszók és sajtásokok.

1. Székelységiek.

Ágyvető: 1) ágyas, ágyastárs, hálótárs — nőszemély; 2) álmoságból való ásítózás. Kúdi előre az ágyvetőt. Megérkezett az ágyvető. Megérkeztek az ágyvetők — több ásítózás.

Ákáczió: izgágaság, ákácziós: izgága.

Babbogtat: tántorogva lépik, tétovázva jár el, rosszul olvas, imígy amúgy tesz valamit; akadozva, szokatlanul, rossz nyelven beszél. Most kezdi b a b b o g t a t n i az olvasást.

Bélme: csökkent, kifejletlen, törpén maradt növény, állat, ember is (melléknév). Ez a búza bélme c s k e.

Bétakarodott. Rendes értelme az, hogy gabnáját. mezei terményeit a mezőről behordta beltelkére; élczesen pedig, hogy: eladta minden külbirtokát s az árát a zsebében behordta házához, vagy: miután az árát is elpazarolta, beltelkére annyira bevonult, hogy onnan kihatni zsebe sem képes. Így is szokták mondani: Elvégezte minden dolgát.

Biralkozik valamivel: birtokol valamit. Rosz egészséggel, gyenge erővel, kutyás természetel, hitvány testtel, nem sok vagonnal biralkozik. Sok jóval biralkozik.

Bisles: képzeletbeli jó étel. Ha ezt nem szereted, vagy ha e nem kell, cgyél bislest.

Burdó: nagyobbszerű tömlő. Mert tömlő = kis tömlő. Sőt így is mondják: kicsi burdó, kicsi burdó c s k a.

Csècskés: nem kifejlett, tarka színvegyület. (A maros-zéki felföldön.) Háromszéken ezt szürkés tarkának, irombának, Udvarhelyszéken samárszürkének híjják.

Csonkájába: félbe, hiányosan.

Csukor: csokor, csukros: csokros virág. Csukrosra tartja a száját. Felcsukrozták.

Csukorat, és csukorék: összeálló csoport — ember, nyáj, csibék, stb. Összegültek egy csukoratba mint a fogolymadár.

Czuczoráz, megczuczoráz = megfogdos haragosan, másnak testét tetteve játékosan de valóban fájító komoly hatással megmarkásztatja.

Dalma: töltelék. Dalmás káposzta: töltött káposzta.

Fataró: ügyetlen, gyáva, a legtöbbször: onánizáló.

Felzurran — a raj, mikor elmenyen, vagy a sereg madár, mikor felrepül, különösen a csoport fogolymadár. Megvan Háromszéken s Maros-zéken is — felúdul.

Furtonfurt, furtomason: szakadatlanúl (Homoród).

Gacz: gaz, zavar, ocsmány. E má' mégis gacz dolog. (Homoród vidékén.)

Hajkot hány (a maros-zéki felföldön) (= halkot vet Háromszéken): nagy forgácsokat vet a vastag fa a beróváskor, Háromszéken: hajok.

Hesnyetölni: késcdelmezni. Ne hesnyetöjj, henem (hanem) ebbe a pillanatos pillanatba itt légy. (Udvarhelyszék.)

Hergyesz: — puzduri, szőrszálhasgató. Nó Pistabá, én nem tudom túrni a Ferkó természetit. — Hagyja el, édes gazd-uram, hiszen annak minden pereputyja ojan hergyesz.

Irányszál: ökörszarván lévő kötél. (Aranyosszék.) Háromszéken: járomkötél, ökörszarvára való kötél.

Mahumed ember: nagy, kövér ember. Jaj be nagy mahumed ember lettél!

Micsmács: egyenlő mértékben vegyített bor és borvíz vagy savanyúvíz.

Mistumra: takarékosan. Nó feleség, immá van szalonna, de ugyan mistumra kötsd. Mistumra gyermek, ne fajt akkora turót.

Resteletlen: kitünő szorgalom. Bezzeg resteletlen leány-é ez!

Rövíttetni: rövidíteni — az utat, a dolgot, a beszédet. Dívik a marosszéki felföldön. Rövebb = rövidebb, dívik Csíkban is.

Sellő: víz sebessége, zúgója (Aranyosszék). Ezt Udvarhelyszéken, Csíkban és Háromszékben sűgónak nevezik.

Szélborka: futóka, eszelős. No szélborka nó!

Tócs: zabmoslék. Az őrölt zabot vízzel vegyítve, mi a lovaknak igen kedves és tápláló eledele, nevezik tócs-nak. (Homoród v.)

KRIZA.

2. Szegediek.

Ásztorka. Hogy minél több gabonát tömhessenek a zsákba, egy darab erős vászonnal fűzik be a zsák tetejét, és e vászondarab az ásztorka. Ásztorkás zsák.

Benyalatos. Ha a legény valamely leányos házhoz szivesen és gyakran jár, arról mondják különösen irigyei, hogy benyalatos.

Csabda: csintalan.

Czingár: vékony, erőtlen ember.

Duhaj: dologkerülő, lopásból élő ember, nagyobb rablást azonban csak a legnagyobb szükségben visz véghez.

Fülmendő: szolga, urasági inas.

Igyít: midőn a kis gyermek egyes tárgyakra kezd figyelni.

Káspáldik: fekvés v. ülés alkalmával ide-oda hánykolódik, feszeleg.

Pilís: sütés után a kenyér fölrepedt része — púp, gyürke.

Pipiszőrös. Pipiszőrös kendőbe megy esküvőre.

Potorász: midőn a mezőre hajtott sertések eledelt keresnek.

Surbankó: a ki legénykorba lép; fiatalabb paraszt legény.

Tatar: rongyból összecsavart mécsbél.

FERENCZI JÁNOS.

A MAGYAR NYELV

I. Az iskolákban.

Ellenőrző tisztünk teljesítése közben alig van tér, melyre nagyobb gondot kellene fordítanunk, melyet élesebb szemmel kellene kísérnünk, mint az iskolák nyelve. Hogy nyelvünk eredeti tisztasága annyira meghomályosult, hogy épségén az a minden ajak panaszkolta csorba van ejtve, azt jó részt az ötvenes évek óta megjelent tankönyveknek köszönhetjük, ha ugyan van valami köszönni-való benne. Ha e könyveknek egynémelyikét felnyitjuk s itt-ott egy szakaszcsockát végig olvasunk bennök, olyan furcsa, valami nyugtalan érzet száll meg bennünket annak meggondoltára, hogy ezt a magyar nyelvet egy sereg ifjú tanulja, hogy idővel beszélni, terjeszteni fogja, s hogy ez a nyelv lesz talán jövődében a magyar irodalom nyelve. Akármelyik szabályát vegyük a magyar grammatikának a hangtól kezdve az etymológiáig, az iskola nyelvében mindegyikre találunk oly példát, mely egyikének vagy másikának irgalmatlanul a nyakára hág. Idő folytával, majd ha megtestesedik kissé e rovat — mert szándékunk, ha csak terünk engedi, egy számban sem feledkezni meg róla — mindenki meggyőződhetik, hogy, habár látszólag nagyot állítottunk, a valóságnak egyáltalában nem lesz oka ez állításunk miatt fejét csóválnia.

Kezdjük egyikével a legújabbaknak.

„Latin Gyakorlatok“.

Szerkesztették Kolmár J. és Sváby P. (1872.)

Az illető osztályok ismereteinek köréhez mérten van-e szerkesztve e munka, fokozatosan halad-e követeléseiben, izléssel vannak-e választva darabjai, szóval hogy megvannak-e benne egy jó latin gyakorló könyvnek kellékei, arról ítéletet mondani nem mi hozzánk tartozik; mi csak azt nézzük, minő magyar nyelven van írva.

S e tekintetben örömmel jegyezzük fel, hogy e latin gyakorló könyv magyarsága az eddig megjelent e fajta művekéhez képest tetemes haladást tanúsít, s általában véve jónak mondható.

Különösen ki kell emelnünk benne az öntudatos választással karöltve járó ovakodást, mely láthatólag, észrevehetőleg küzd a német nyelv sajátságaiival, a melyből, s a latinéval, a melynek számára fordít, mely míg egy részről figyelmesen kerüli az idegenszerűségeket, más részről gondja van arra is, hogy a mit a nyelv határozottan megkülönböztetett, egybe ne zavarja, hanem a bizonyos, kiszabott czélokra szolgáló eszközöket czéluknak megfelelőleg alkalmazza.

Ez öntudatos, helyes kezelésnek példái a következők:

1. A *miután* kötőszónak kizárólagosan időjelentményben való alkalmazása.

2. Az okadóknak *mivel, mert, minthogy, mivelhogy* a magyarázóktól *ugyanis, mert* — s az előbbieket közül ismét a subjectiv (*minthogy, mivelhogy*) s objectiv okadóknak (*mivel, mert*) megkülönböztetése s helyes használása.

3. Az igeidőknek öntudatos, határozott cleveland szerint való s nagyobbára sikerült kezelése.

Ezekhez járulnak még — hogy az ide tartozók közül a fontosabbakat mind egybefoglaljuk — az igemódoknak különösen az indirect kérdésekben s a viszonyított beszédben való magyaros alkalmazása; a szenvedő mondat szerkezet gondos kerülése; a latin participialis szerkezetnek megfelelő magyar kitételeknek tapintatos megválasztása (*qua conspecta percussores: lát-tára a gyilkosok 60. §. — nulla mora interposita: késedelem nélkül 61. §. stb.*); a latinos relativ névmás helyett a mutatónak kötőszó kíséretében való alkalmazása (*qui patre mortuo: ezek tehát atyjok halála után, 61. §.*); a latin s német nyelv nembeli szabályainak rá nem erőszakolása nyelvünkre, mint ezt az említett nyelvekből fordítók nagyobb részt teszik (*assiduitas mater virtutis: a kitartó munkásság az erény szülője 2. §.*), stb.

E kiváló tulajdonai mellett azonban vannak gyöngéi is e munkának; s szerkesztőinek minden ovatossága ellenére is több helyütt akadunk néha németes, leginkább azonban latinos kifejezésekre. Ilyenek

1. A többes szám latinos használása a több vagy minden birtokosnak meglevő egy birtok kifejezésére, pl. „A háború, mely *sztóveiket* elvadítja“: *bellum quo animi efferantur*, 2. §. „Saját *testeikkel* (*corporibus*) akarták az utat elzárni“. 26. §. „Üljünk *lovainkra*“: *ascendamus in equos*, 54. §. stb.

2. A személyes névmás s az egyszerű birtokos rag helyett a mutatónak alkalmazása, pl. „*És* azonban, mihelyt a hálóterembe lépett“ — mihelyt azonban helyett. 9. §. „Alig lehet az emberek életében valamit találni, a mit *azok* (hangsúlyozva *ők, különben elmarad*) feltétlenül dicsérenének“, 40. §. „*Ennek* táborából egy szökevény jöve Fabriciushoz s megígérte neki, hogy Pyrrhus táborába vissza fog menni s *azt* (öt) megmérgezi. Fabricius *ezen* embert (l. a 3. pontot) visszakisérteté Pyrrhushoz. Belátta ugyanis, hogy, ha *annak* (eius, benne van a következő szóban) indítványát elfogadta (mért nem fut. exact.?): *ama* (l. a köv. pontot) nagy háborút bevégezte volna“ (germanismus) 53. §. stb.

3. A latin articulus-pótló mutatónak (ille) *amas* v. *azon*-nal való kifejezése, pl. „Bizonyos napon kiméne *azon* város falai közől“ — *a* város falai közől helyett. 24. §. „Hozzá látnának *azon* tanulmányokhoz“ — az illető, szóban levő v. kérdéses tanulmányokhoz helyett. 47. §. stb.

4. Az *idem* árnyalatainak fel nem ismeréséből folyó helytelen alkalmazása a magyar *ugyanaz* névmásnak, pl. „Mondják, *ugyanaz* polgártársai közt legigazságosabb vala“ — mondják továbbá hogy — helyett. *Ugyanannak* gondjára bízák“ — hasonlóképen az ő gondjára — helyett. 2. §. „Midőn *ugyanaz* egy alkalommal ügyetlenül nyilatkozott a festészetről“ — midőn az *onban* (ellenben) helyett. 23. §. stb.

5. A képletes kifejezést enyhítő *quasi*-nak szolgásterű, a magyarban egész fölösleges kitétele, pl. „Aeschylus, ki *mintegy* eredete a tragoediának.“ 24. §. „Csak egy férfiú volt még *mintegy* lelke az államnak.“ 51. §. stb.

6. A hol a német fordítók appositionalis vagy praedicativ kifejezésnél *als*-t használnak, több esetben a németben is meglehetősen rosziúl, ez *als*-nak mindenkor híven *mint*-tel való fordítása s miatta a magyaros kitételnek elhanyagolása, pl. „A test ápolására művészetet találtak fel s azt az isteneknek, *mint* feltalálók-nak (az istenek *találalmán* yának h.) tulajdonították.“ 21. §. „*Mint* consul (consul korában h.) fogja terveinek valósítását megkezdeni.“ 136. §. stb.

7. A különféle czélokra használt latin főnevek különböző jelentményének föl nem ismerése. E tekintetben legtöbbet vétenek a szerkesztők. A sok közől csak pár esetet. „Hogy a rómaiakat a háborútól, mely *sziwiket* (animos eorum) napról napra jobban elvadítja.“ 2. §. Itt az *animus* egyszerűen személypótló tehát = mely őket elvadítja. „Hogy a vad *sziwék* (animi fer) megszeliüljenek.“ 2. §. E helyütt meg az elvontságot fejezi ki *vadság*. Épen ilyen a 26. §.-beli „vidám *kedély*: alacer animus“.

8. A főnév-pótló s adverbialis kifejezést magukban rejtő mondatoknak félreértése, pl. „*Oly* dolgok, *melyek a földműveléshez tartoznak*“ = a földműveléssel való foglalkozás. 35. §. „*Másképp nem lehetett, mint hogy* = kell. 48. §. stb. stb.

Terünk sokkal szűkebb, hogysem itt minden hibát felsorolhatnánk; a többire nézve tehát csak azt jegyezzük meg, hogy valamivel komolyabb egybevetése a magyar és a latin nyelvnek, s talán hozzá még valamivel több időt rá szánó dolgozás minden esetre eljuttatják oda a szerkesztőket, hogy a második ki-

adást teljesen megtisztíthatják az idegenszerúségektől. Hogy a munka egyáltalában gonddal van dolgozva, arról több, egymásra következő fejezetsoport hibátlansága tanúskodik; elhamarkodásnak, sietve dolgozásnak kell tehát tulajdonítanunk azt a néhány fejezetet, mely összehalmozott idegenszerúségeivel annyira kirí a többiekből. Ilyen különösen a 2. §.; ilyen a többi közt a 26-ik is, melynek kezdetét ide írjuk. Olvassák át a szerkesztők figyelemmel, s kérdezzék meg saját fülüket, beszélünk-e mi így magyarul. „*Van a bölcs Solonnak egy régi mondata, melyszerint nem akarja, hogy halála barátjainak könnyeit és síralmát nélkülözze. De kérdem, vajjon nem helyesebben cselekedett-e Ennius, a ki kívánja, hogy őt halála után senki se tisztelje meg könnyeivel s temetését ne ünnepelje senki sírással. Ennius nem hiszi, hogy a halál, a melyre halhatatlanság következik, sajnálatra méltó.*“

Végül még egy pár kérdést.

A római álladalom melyik osztályát értik a szerkesztők „a főbbek és *legalacsonyabbak*“ kifejezése alatt? (134. §.) Melyik kitéltet tartják helyesnek vagy legalább helyesebbnek e kettő közül: Némely szófejtő a teher-t a tér-ből *gondolja származni* — vagy: Némely szófejtő a teher-t a tér-ből *származtatja*? (42. §.) Mivel okadatolják — talán a művelt nyelvszokással — az ilyen szerkezetet: Nagyon elfáradtam, három óráig folyton *gyalogolván*? (v. ö. 132. §.) Fejtsék meg, minő varázserő rejlik abban a 49. §.-ban pompázó *mondandott* igealakban?

2. A hirlapokban.

A „Reform“ 44—47. és 54. számaiban Alexander Bernát tárczacikkei („Az ember származása“ I—IV. közlemény s „Az árva lélek evangeliuma“) vonták magukra figyelmünket botránnyosan rossz magyarságuk által. Mi nem a cikkírón, a kiről látszik, hogy nem született magyar, hanem a „Reform“ szerkesztőjén csodálkozunk; csodálkozunk rajta, a ki nek tiszta, magyaros nyelvén csak a legközelebb is nem kevésbé örvendtünk, hogy e cikkeket a cenzúrán oly könnyedén, mondhatnók meggondolatlanul áteresztette. Minden hasáb hemzseg itt a nyelvtani hibáktól; a melyek közül néhányat, s csak a szembe-tünőbbeket, mutatványúl felsorolunk.

44. sz. „De amely hasonló is a farkas a kutyához“ (e h. bármily hasonló stb., németül: wie ähnlich auch stb); ez az új magyarság még aztán is előfordúl. — „Szemünk a legszelebb kilátást karolhatja át“. Ez is kép! tessék hacsak képzeletben is illusztrálni. — „A szülők ezen tulajdonságokat

magzataikra fogják átörökíteni“ (e h. át fogják örökíteni). Ilyen szórend, mely azt mutatja, hogy az író sehogy sincs tisztában az igekötő elhelyezésével, nagy számmal található e cikkekben. Azután átörökíteni nem szokott a magyar, hanem örökségül (vagy — — be) hagyni. — „Ha több állat egy helyre volna összeszorítva s mindnyájan nélkülöznék a szemet (csak az nem látja, hogy ez magyartalan, a ki nélkülözi a szemet; jó így?), mindnyájan egyenlő reménnyel bírnának, a többiek között megélhetni. De ha az egyik állat“ stb. — „Az egyik“-et olvasva, azt hinné az ember, hogy főntebb két állatról volt szó, holott „több állat“ van az előzményben. Ilyenkor „az egyik“ sohasem használható, t. i. határozatlan mennyiségű tárgyak közül egy ösmeretlen tárgy kiemelésére; az „egyk“ két ösmert tárgy egyikére mutathat, s akkor aztán „a másik“ felel meg neki; pl. két kocsim van; az egyik szép, de a másik nem sokat ér. Használható még „az egyik“, ha kettőnél több tárgy forog szóban, de csak elsorolásnál; pl. Az egyik így, a másik úgy, a harmadik amúgy gondolja jónak. — „nem is úgy lehet, vele síma módon kiegyezhetni, mint sikerült a hat nap alatti teremést hat időszakra átmagyarázni.“ Először is hibás a szórend (e h. lehet vele úgy síma stb.); azután ha már „lehet“ akkor miért ismét a *het* képző a „kiegyez“ után? „síma módon“ — könnyű szerrel; a magyar így szól: ez a jót is rozra magyarázza, de nem átmagyarázza. — „Azon betegségeket, melyek alatt mi szenvedünk“ (unter welchen, e helyett: melyekben). — „Akarunk a fölött szólni“ (darüber reden, magyarul: arról szólni). — „(az állatok) oly szerves részeket bírnak“. Bir igét a magyarban csak akkor tehetjük össze tárgyesettel, ha valami fölött szabad rendelkezést, uraságot fejez ki, tehát mikor a görög *χρατέω τινός*-nak felel meg. (Bővebben Arany J. „Visszatekintés“ Szépir. Figy. 1861. 36. sz.)

45. sz. „ha — — az emberek minden kutatást, mely idegen tárgyak körül forog, úgy kezdik“. Nagyon szép! Tehát már odajutottunk, hogy egy tekintélyes magyar lap tárcaírója nem tudja az objectiv s subjectiv igealak közti különbséget? Alább ugyanily mondat: „egy élő kigyót papirzsákban (én azt hiszem hová? a kérdés és nem hol?) — — egyikébe a nagyobb rekeszeknek tette“. — „megmenekülni az üldözés előtt (vor, de magy. elől).

46. sz. „az emberi arcvonások — — állása(?) ugyanaz a majoméval“. „Ugyanaz“ ily vonzattal nem használható hanem: ugyanaz, a ki vagy mi, stb.; a magyar így szól: összeszeesik a majoméval. — „Némcly majmok sírása, mások ne-

vetése oly hasonló az emberéhez“. Itt a majmok és mások mellől nem hagyható ki a sajátító *nak, nek* rag, mert a főhangsúly a birtokragos neveken van; pl. A háznak tetejét látom, így mondom, ha az az értelem, hogy a tetejét és nem az elejét, stb. látom; ellenben: A ház tetejét látom, ha a ház az, s nem a templom, pajta, stb., melynek tetejét látom. — „vagy *a* műszóval elnevezve“. Itt nem kell névelő. — „a majom keze ugyanezen (e h. ugyanazon, mert itt nincs előadva a terv, csak útalva van rá) terv szerint van építve, mint az ember“. Bizony, furcsán van az a kéz építve, mely így ír!

47. sz. „miután katonákul az erőteljes ifjakat veszik, ezek megtizedelése által a jövő nemzedék is roszabbittatik“. Először a „miután“ nem okadó, hanem egyszerű időconjunctio; másodszer A. úr aligha tudja azt a népdalt, hogy: „Sírva mondja az édes anyjának, elvitték a rózsám katonának“; harmadszer nem ezek megtizedelése“, hanem megtizedelésök által; negyedszer pedig philosophus létére annyit csak tudhatna, hogy „rosz“ emberről csakis erkölcsi értelemben használatos; holott ő itt physical értelemben vett roszabbá lételt, tehát elgyengülést, elsatnyulást akar kifejezni. — „egy csoportot tüzföldiekből (von Feuerländern) e h. egy csoport tüzföldi embert.

54. sz. „Nehéz magát belegondolni az árva lélek evangéliumába“. Németül: es ist schwer sich hineinzudenken; de magyarul: nehéz beleképzelnünk magunkat, stb. — „isten ugyanazon szeretet, mely ő most.“ Míg ugyanazon személyről szakadatlan sorban beszélünk minden oly nyomatékos fordulat nélkül, mely a személy újabb kiemelését kívánná, addig nincs helye az ő kitevésének, terjedjen bár több körmondatra beszédünk (L. Arany J. „Visszapillantás“. Sz. Figyelő, 1861. 39. sz.)

KOMÁROMY LAJOS.

A „Fővárosi Lapoknak“ egyik tárczalevele a londoni hálaünnepélylyel foglalkozik. Írója a többi közt arról is értesít bennünket (megl lehet, akaratlanul), hogy az angoloknál a többnejűség van divatban. A magyar ember legalább, a ki nem ismeri mai irodalmunk magyarságát, ezt olvasná ki az említett cikkből.

Nyelvünknek egyik, sok más nyelvétől eltérő, de azért nem kevésbé illetlen és helyes törvénye, hogy a számnévvel jelzett szó egyes számban marad: három ember. Ehhez csatlakozik egész következetesen azon sajátság is, hogy a több birtokosnak birtokát kifejező szó mindig az egy birtokú alakban marad, ha

csak egy-egy van belőle mindenik birtokosnak: A vármegyék mind megkapták új főispánjukat, ép oly kevéssé volna szabad főispánjaikat mondanunk, mint nem mondhatjuk: három emberek. Ha a kétértelműséget ilyenkor ki akarjuk kerülni, más fordulattal kell élnünk. A városok képviselője: ebből körülbelül azt értenők, hogy: több városnak közös képviselője. De a városok képviselői, ha mindegyiknek csak egy van, a magyar nyelv szelleme ellen volna; azt minden argumentatio nélkül belátja mindegyikünk, hogy pl. „az emberek kitátották szájaikat“ még akkor is helytelen volna, ha az egész földkerekség egyedeiről szólnánk is; ily esetben tehát azt mondjuk: a városi képviselők. Ma napság azonban új magyarsággal nem egyszer olvashatunk ilyeneket: az emberek *telkei*, a vitézek *leszálltak lovaikról* s kiránták *kardjaikat*. A „Főv. Lapok“ idézett tárczájából szemeljük ki ezen speciális nyelvhiba példányainak csak a felét:

„Mindenkinek helyére igyekezett: az urak kibérlett nézőhelyeikre...“ egy-egy urnak egy-egy hely persze nem volt elég! talán azért, mert urak? (nézőhelyükre).

„A parlament elnökei díszöltönyökben voltak“: ilyenformán maholnap ezt is olvashatjuk talán: a miniszter díszruhákban jelent meg (in galakleidern!). Ugyanazon cikkben ezt olvassuk: „Ezek mind díszben jelentek meg...“ miért nem tehát itt is díszekben?

Nunc venio! „Jobbra a lordok nejeikkel és elsőszülöttükkel, balra a képviselők családjukkal foglaltak helyet“. Ha ezt a magyar nyelv természete, törvényei szerint magyarázzuk, ez jön ki belőle: Angliában a lordnak rendesen több neje van, de elsőszülöttje csak egy; csoda, hogy nem kettő-három! A képviselőknél valószínűleg csak egy nejük van, mert az írás csak egyetlen egy családjukról tesz említést. Pedig bizony ép oly joggal beszélhetett volna a képviselők családjairól, mint a lordok nejeiről; mert hát tudjuk, hogy az angol lordoknak épen úgy csak egy családjuk van, a mint csak egy nejük.

(A napi sajtó munkásai azt hozzák fel mentségül, hogy gyorsan kell dolgozniuk, s minden apróságért nem érdemelnek megrovást. Erre három megjegyzésünk van. 1-ör. Nézzék meg az angol, francia s német lapokat; úgy hisszük, azok is csak gyorsan dolgoznak, s mégis nagyobb részt hibátlanok. 2-or. Ha mi a magyar hírlapirodalom minden apróbotlását fel akarnók sorolni, úgy a „Nyelvőrnek“ naponként legalább tíz ívnyi tartalommal kellene megjelennie. 3-or. Az orvos, a mint mi tudjuk, a lábtö-

rés vagy más efféle baj gyógyításánál nincs semmi tekintettel arra, hogy a beteg véletlenül, meglökés következtében vagy szándékosan törte-e ki a lábát; hanem első dolga az, hogy ha lehet, megorvosolja; mert hát hiába mind a három esetben is csak törés annak a vége. A szerk.)

STEINER ZSIGMOND.

3. A nemzeti színházban.

A nemzeti színház „a magyar nép fillérein azon célból emelt s fenntartott intézet, hogy nemzeti nyelvünket terjeszsze. ápolja s művelje.“ Hogy megfelel-e s mennyiben e hivatásának, különösen a nyelv ápolásának s művelésének, arra majd a kimutatott tények fognak felelni akkor, ha az áttekintést teljesen bevégezzük.

A nemzeti s vele együtt minden színházunk nyelve két tekintetben vehető bírálat alá. Vagy azt vizsgáljuk t. i. minő nyelven van írva a színmű, vagy hogy miként van előadva. Hogy a színészek, az ejtés számba nem vételével, a szerző ellenére is ronthatják s javíthatják s hogy valóban rontják is és javítják is a nyelvet, arra van számtalan adatunk. A sok helyett, mint-hogy most nem ez a célunk, csak egyet említünk fel. Az „Egyetlen leány“ előadásakor — háromszor láttuk egymásután — híven, következetesen, mindig így hallottuk: Lendvainé: „Hisz ma *születésnapod* van.“ Szigeti: „*Születésem* napja?“ Nem tudjuk, hogy a darab fordítója-e az „új magyar“ vagy Lendvainé; hanem hogy az a *születésnapod*, művelt nyelven szólva, *jüldobunknak* irgalmatlanul fáj, arról *kebelmélyünk*ből jövő sohajtásunk eléggé tanúskodott.

De térjünk tárgyunkra.

„A nemzeti színház könyvtára. I. füzet. Török János. Irta Szigligeti Ede.“

A kevés között egyike a jobb magyarsággal írt műveknek, vagy helyesebben szólva, nem hemzseg a hibáktól, idegenszerűségektől, mint a nagy szám; de azokat a szívből fakadó, szívhez szóló hangokat, azt az ízes, velős magyarságot, a mely egy kis, rövidke időre bár elfeledtetné velünk a főváros jargonját, a melynek édes varázsa fel-feltárná előttünk szülőházunk ajtaját, eszünkbe juttatná gyermekkorunkat, eszünkbe azt, hogy ime ez a nyelv, a melyet most hallunk, ez az édes anyánk nyelve, ezt a magyarságot, nem mondjuk, hogy hiába keressük, hanem bizony nagyon szűk marokkal van mérve, nagyon édes kevés jutott ki belőle „Török János“ uramnak; úgy hogy nagy részét akármely nyelvre szóról szóra le lehetne fordítani. Pedig a magyaros szó-

lasmódoknak épen a költői művekben van kiválólag helyük; ugyan hol élünk velük, ha itt nem? Talán a tudományban?

A mint mondtuk különben, „Török Jánosban“ kevés a nyelvhiba; idegenszerűséget meg csak egyet találtunk, *nagyszívű* (grossherzig) 21. l. nagy lelkű, nemes keblű, szívű helyett. A helytelenségek nagy része is a *látszatik* 32. l. látszik h., *lehetlen* 11. l. lehetetlen h., féltsd bátyádat, *nem* őt 9. l. ne őt h., *agyvelőd*, *hajszála*, *szívdobbanása* 22. l. agyad veleje, haja szála, szive dobbanása h., s az imitt-amott előforduló helytelenül képzett új szókon kívül (*sikoly*, *járszalag* 10. l. stb.) csak is a mérték nyomásának rovására számítható be. Ilyenek az úgynevezett versfoltok: „De hogyha ördög angyalt játszva itt“, 24. l.; különösen feltűnő a hangsúlytalan személyes névmásnak viszás alkalmazása: „Meggyilkol ő“ 35. l. „Hamar végére járok én.“ 23. l. „Lehetlen az — ő nem távozhatott.“ 11. l. Ha ugyanis hangsúlyozva volna a névmás, akkor igéje előtt kellene állnia; pl. „Én hamar végére járok. Az lehetetlen.“ Ilyenek másodsor a szórendi tévedések: „Hogy meg ne verjen, *verjük a pogányt meg*“ 6. l. Itt már szükséges volna a személyes névmás, minthogy e két mondat ellentétes viszonyban áll egymással; az egésznek tehát így kellene hangzania: *Hogy ő ne verjen meg bennünket, mi verjük meg a pogányt.* „Ha *elfeledni tudja* gyermekét, rohanjon a romlásba“ el tudja feledni h. „Az úr kegyelme *volt velünk* s győztél“ 14. l. velünk volt h. „Talán bizony a kővárakat alamizsnaként koldultam össze s önként *átadták*“ 22. l. önként adták át h. „Hugom nyugalma *fekszik szívémen*“ 25. l. szívémen fekszik h. „*Hozzá megyek le a börtönbe most*“ 25. l. Most lemegyek hozzá helyett.

A magyaros szólásmódok közül a következőket jegyeztük fel: Úgy járja, a mint én fütyülök. Hálót vetek rá, vergődjék, ha tud. Hamar végére járok. Még nem esett ki a világ feneké. Lábat adsz nekik. Némely jobb lelkű cseléd. Az úr színét ne lássam soha. Volt lelked megölni.

IDEGEN CSEMETÉK. FATTYÚ HAJTÁSOK.

Kinyom = exprimere, ausdrücken, „kifejezni“ helyett barbarismus. Találni a többi közt Berzsenyinél: „éreztem, mely kevéssé tudtam abban érzésimet *kinyomni*.“ Kazinczy F. levelezése Berzsenyi Dániellel 51. lap. Hogy Kazinczynál is akadunk

rája, nem feltűnő: „A Wohl dem stb. pedig az utolsó magyar sor által van *kinyomva*.” U. o. 252. lap.

Elválaszt. „Biharmegye alispánjává lett *elválasztatásom*” — olvassuk egy január 31-én kelt nyilatkozatban. Az „elválaszt”-ban a praefixum *el* tökéletesen egy értékű a latin *dis*-vel (*disiungo*); a mint pedig ez utóbbinak etymológiája mutatja, az nem egyéb, mint *di* (*di-vello*), *vi* (*vi-dua*) = *dvi* kettő. Az *el*-választásban is e szerint benn van a „kettő” fogalma; azaz „elválasztani” vagy csak két tárgyat lehet (egymástól), vagy egyet, de kétféle. Mondhatjuk tehát: Elválasztom a veszekedőket. A Duna elválasztja Budát Pesttől. Elválasztjuk a szilvát magjától, a borjút a tehéntől, a főt a nyaktól, s az anya elválasztja a csecsemőt (a tejtől, csecstől); de „alispánná Pált soha sem választhatjuk *el*”, hanem meg már megválaszthatjuk. Hogy mondható-e: az esküttet elválasztották bírónak, az kétséges előttünk. (l. a válaszokat.)

Szabad. „Ezen tény constatálása után *szabadjon* azokra, mik itt elmondattak, azon aggodalmak, melyek nyilvánultak, eloszlatására felelni.” E szavakat a képviselőházban hallottuk egyikében a december 22-én tartott beszédeknek. A többi közt a „szabadjon” szó érintette kellemetlenül fülüinket, a melyet néhány év óta nagyon kezdenek ige gyanánt használni különösen a „szabadjon, szabadna” alakokban; noha csak egyszerű melléknév „liber és licet” jelentménnyel. Ha *szabadni* helytelen, bizonyára helytelen a *szabadjon* is; s ha „szabad volna” helyett lehetséges volna a *szabadna*, nem látjuk be, mért ne mondhatná aztán „nehéz volna” helyett valaki épen oly joggal *nehézne*.

Hörpige toaszt. Van ennek jó magyar neve: felkőszöntés vagy felkőszöntő.

Magas. „A N. Fr. Presse *magas* haraggal neki megy az iparos-gyűlésnek.” (A Hon, febr. 27. esti k.) „*Magas* kor.” (Pesti Napló, jan. 28.) Van aztán még, a mint már egyszer említettük, *magas* idő, *magas* ház, *magas* kormány, *magasabb* tanintézetek, *magasabb* tudományok, *magasabb* elemzőmértan, stb.; úgy hogy már csak a *magasvörös* (*hoch roth*) van még hátra a sok magasság közül. Igaz ugyan, hogy az idő s egyéb viszony kifejezésére szolgáló szók nagy része kezdetleg minden nyelvben helyjelölők voltak, (pl. *Ubi* audit — *wo* (= als) er hörte, *da* er sah — *mihelyt* meghallá, *legott* útra indula, stb.), de a térjelölő „magas” nyelvünkben csak is térjelölő maradt; s mi a többi viszony kifejezésére, melyre a német a térén kívül még az ő „hoch”-ját használja, más-más erőket veszünk alkalmazásba; név szerint „magas harag” helyett nagy, erős, mérges, dü-

hős, veszett stb. harag; „magas kor“ h. néha egyszerűen koros, vagy nagy, előrehaladt, vén, agg, hosszú kor; továbbá előrehaladt, késő, hanyatló idő; felsőbb tudományok, tanintézetek. A „magas ház, kormány“-féle kifejezésről jövő alkalommal.

Oszt. „Laptársunk leaderjét elejétől végig *osztjuk*“. (Delejtű, febr. 29.) „Sennyey Pál báró nem *osztja* azon álláspontot.“ (Pesti Napló, febr. 22.), s százszor meg százszor kivétel nélkül minden lapban, de különösen a képviselőházban. Germanismus. A magyar „oszt“ dativus commodi nélkül (valakinek) csak is az egésznek részekre választását jelenti s a subjectumnak az osztásból nem juttat részt; más szóval a részekre választott egésznek hovajutását meghatározatlanul hagyja. Legközelebb áll hozzá az „eloszt, szétoszt“, a melyek nem csak azt jelentik ki, hogy az egész részekké vált, hanem azt is, hogy tőlök a subjectum magát megosztotta; „megosztom“ a magamét mással, de egy rész (a fele) nekem marad; „osztozom, osztakozom“ valakivel az övéből, vagy egy harmadikéből. Ime hány különböző, egymással semmiképp össze nem téveszthető árnyalata a német „theilen“-nek! Méltó thema az elmélkedésre. Látható tehát, hogy a felsorolt kifejezések közül a kérdésbeli összekötetésben csak az utolsó (osztok, osztakozom valakinek nézetében) a helyes. Mondhatni azonban még: „én is azon nézetben vagyok, mint — egy véleményen vagyok az előttem szólóval — csatlakozom nézetéhez — magamé vá teszem indítványát, nézetét, stb. (Hogy a N. Sz. az ő „valakinek véleményét, ítéletét osztani am. benne részt venni“, mire alapítja s honnan vette, azt megtudni nagyon kíváncsiak volnánk.)

Fél. „Az indulás fél 7 óraker történt, fél 12 óraker érkeztek meg, délben fél 1 óraker ismét útnak indultak, s fél 9 óraker megérkeztek“. (Ref. febr. 29.) Számtalanszor fölemlített, kimutatott, kárhóztatott germanismus. Már hat év előtt magunk is élesen megróttuk a *félnégy*, *félöt*-féle nevetséges germanismust; akkori szavaink ím ezek voltak: „Hiába mondja a népdal ennek a *fél*-pártnak tisztán, világosan, érthetően, mintha csak rájuk célzott volna: Tizenhárom meg egy fél annyi mint tizenegyedfél; hiába rágódtak évekig a számtanon, a hol világosan be van bizonyítva, hogy *félnégy* annyi mint kettő, *félhat* pedig három; hiába erősíti az ember előtök, hogyha a magyar parasztnak *félöt* forintot ígérnek a buza mérejeért, meg nem érti őket. Az mind nem confundálja ezeket az urakat. Ő nekik úgy tetszik, hogy halbzehn: *féltíz*, s punctum! Miért? Azt a *féleszejárásúak* kegyes istene tudja! Nyolczadfél, öt

és fél, két negyed egyre, kettőre, szintúgy érthetők, jók, s tetszés szerint válogathatnak bennök. Nem. Nekik a kész kifejezés nem kell; hanem csinálnak újat. S ha mégis a „tizenegy“ „huszonkettő“ mintájára *ötönfél, hatonfél, tizenfél*-t mondanának, annak legalább volna értelme. De nem. *Félöt* az sokkal nőbelebb!... Félmillió ugyan nekik is ötszáz ezer, fél száz előttök is ötven; hanem már *féltíz* az kilencz és fél. Ja bauer! das ist etwas anderes!“

Van-e tehát nálunk foganatja a figyelmeztetésnek? Van, hanem szép foganat, mondhatjuk. A kiknek kellene írtani a gyomot, azok terjesztik, szaporítják legjobban.

Még egyszer kérve kérjük tehát, ne rontsák mintegy szántszándékkal ezt a nyelvet, a mely az övék is; hanem inkább nyújtsanak segédkezet, s dolgozzunk együtt, vállalva a gyomkipusztításában.

FELSZÓLÍTÁS.

1. Gyűjtsük a mester-műszókat!

A mester-műszók nem csak mint a műveltség történetének adatai fontosak, hanem fontosak még a nyelvtudományra nézve is. Kérjük tehát mindazokat, a kik egyik-másik mesterségnek műszereit ismerik vagy megismerhetik, gyűjtsék össze, ha csak szerét tehetik, teljes számmal, az idegent ép úgy mint a magyart, s mindegyiket híven úgy jegyezve föl, a mint ejteni hallják, pl. lájsztni: kaptafa (a csizmadiáknál), ráf (kovácsoknál) sat.

2. Miként írjuk le a néphagyományokat?

Az egybegyűjtött néphagyományok csak azon esetben tekinthetők a népszellem hű nyilatkozásának, csak akkor lesznek teljesen kielégítők, ha a lehető leghívebb alakban vannak közölve, ha azokat mindenki, az alak- vagy mondattani kérdésekkel foglalkozó ép úgy, mint a hang törvényeinek kutatója, hiteles forrásul használhatja. Még egyszer felszólítjuk tehát a t. gyűjtőket s kérjük, ne legyenek semmi figyelemmel az orthographiára, hanem följegyzéseikben csupán és egyedül az ejtés legyen irányadójuk; pl. a hol a nép *ides*-t, *iêdes*-t, *êdes*-t mond *édes* helyett, *ápám* a *pám* helyett, *mejjét*, *mejet* melylyet h., *ború* *borúl* helyett, azt híven úgy írják le, a mint hallották; tehát *adja*, *lát-szik*, *tekintse*, *hozdsza ide* csak akkor írják, mikor így vannak mondva (a mit különben aligha hall valaki magyar ember ajkáról), ellenkező esetben *agygya*, *láczzsik*, *tekintse*, *hocside*, sat.

K É R D É S E K.

13. Az igéből képzett főneveket pl. „hajtás“ használja-e a nép tulajdonságjelölő attributum gyanánt, pl. „hajtású“, objectiv viszonyban, tehát nem „olyan a ki hajt“, hanem „olyan a kit hajtának“ jelentésben; pl. Jó hajtású ló. Könnyű meghágású hegy. Nehéz hordású gyermek. Könnyű lövésű állat? A megfigyelők ne téveszszék ez esetet össze azzal, melyben a határozott (ló) subjectiv viszonyban áll a határozóval (tartású, járású, állású). Az előbbi példában (jó hajtású ló) azt kérdezzük: „Kit hajtunk? a lovat“; az utóbbiban (jó járású ló): „Ki jár? a ló.“

14. Van-e külön elnevezés arra a népnél, s ha van, mi-ként mondják, midőn különösen ifjú legények nagyobb részt kedvesük nevét, de más egyéb jegyeket, alakokat is karjokra írnak, rajzolnak, vagy tüskével, tűvel beszurdalnak?

15. Játsszanak-e még valahol a gyermekek *pipitert* s miből áll az? (Említve van a Győri rég. és tört. füzetekben, I. k. 183. l.)

16. *Csicsikomásni* (csicsikoma) szoktak a gyermekek Somogyban (Baranyában, Zalában?). Kérjük részletes leírását.

VÁLASZT KAPTUNK.

2.

Az 1. 4. 5. alatt levő kérdésekre nem válaszolhatok.

2. A *korha* szó nálunk nem használtatik; a *korhad* is hosszan ejtve, így: kórhad és csak fára alkalmazva. Nálunk a kórhad — másképp redves vagy revés — fa kifejezés a rothadt értelemnek felel meg s elvénülést csak esetleg jelent, nev. élőfáknál, midőn azok megvénhedve száradnak ki s kórhadnak el. A földbe levert karónak nedvességtől megsemmisülő része, vagy a temetőben a fejfáknak vége, szintén kórhadnak mondatik.

3. A *konok* szó nálunk mindennapi; ellenben a „magát megkonokolni“ kifejezéssel nem él a debreczeni nép, hanem azt mondja helyette, hogy: „megkötö magát.“

6. A sziszegő hangnak afféle kettőztetése helybeli lakosok beszédjén soha sem vehető észre, hanem egyszerűen így beszélnek: „Nem viszed el szárazon. Derekasán viselte magát. Emberesen bánt el vele, stb.“

7. Kivétel nélkül ezen alak használtatik: *míg* ki *nem* adta lelkét. Sőt még más, efféle: De rég *nem* láttalak. Esztendeje hogy otthon *nem* voltam, s több ilyes kitételekből is a tagadó-

szócska kimaradhatlan, habár a felsőbb körökben divat a: „De régláttalak“ féle szerkezet.

A 8-ik pontban felhozott kifejezés ismeretlen előttem.

9. Ezt nálunk így mondanák: „A kántort megtettük nótárusnak.

10. A *karakán* szót egyedül Nagy Imre „Vándor deák“ című versezetéből ismerem; de a debreczeni nép körében eddigelé nem hallottam. Valódi értelmére nézve azonban maga az említett versezet enged következtetést, mely így kezdődik:

Indúl nagy utára az árva deák,
Feszítik agyát k a r a k á n ideák.
J ó b o r mibe gondolja temetve leend;
S z é p l á n y, kit amúgy magyarul ölelend.

11. Eddigelé más szerkezetet, mint ezen egyetlent: „Lehetlen hogy *ne* tudnád“ stb. nem hallottam.

12. Debreczen vidékiek a *ne* és *hogy*-ot mindig elkülönítve használják, s a *nehogy*-nak tagadó célzatos mondatokban való használása oly idegenszerűnek tetszik fülüinkben, hogy irodalmi művekben eléfordulása is kellemetlen hangzású reánk nézve.

MÁRTON IMRE. (Debreczenben.)

3.

8. Heves megyének különösen alsóbb, homokos részén is használják a *sivatag* szót oly értelemben, hogy: fut a ló mint a *sivatag*; hihetőleg azon hasonlatosságnál fogva, miszerint „sivatag“ alatt értetik az alföldi futó homok = *sivány homok* mint nevezik, melyet a szél felkavar s avval sebesen tova száguld.

9. *Elváltast*, nem használják, hanem csak *megválaszt* szót ily értelemben, p. o. „a kántort megválasztottuk jegyzőnek“; legalább a néptől csak így hallottam.

10. *Karakán*, ezt vidékünkön a nép általában nem használja, — nem is értik mi az.

11. „Lehetetlen, hogy *ne* tudnád.“ „Nem hiszem, hogy *ne* hallottad volna“ — ezt így használja a nép; — azonban elvéteve így is lehet hallani: „lehetetlen, hogy *nem* tudnád“.

12. *hogy-ne* és *nehogy*, mindkettőt használja a nép, p. o. „Vigyázz, *hogy* el *ne* veszítsd“ vagy „Vigyázz, *nehogy* elveszítsd“. — „Siess, *hogy* meg *ne* előzzenek“, — vagy „Siess, *nehogy* megelőzzenek.“

KOVÁCH ALBERT. (Csépan.)

4.

1. *Gadaj*. E szó így nem létezik tudtomra; hanem Udvarhelyszéken Kisfalud helység határát és részint a szentmihályit

átfolyja a Gada-pataka nevű kis patak, s befoly a Nyikó vizébe. Átfolyásánál róla neveztetik egy szentmihályi határrész: Gada. Gada és Gedő nemzetség van a Székelyföldön.

2. *Korha*. Így nem használja a székely nép nyelve, hanem így: korhadt; és ezt csak fáról mondja: korhad, korhadó állapotban van, apránként korhadoz, utólérte a korhadás, vagy: korhadósság (korhadási korszakába jutott). Ifjúfa nem igen szokott korhadni (közmondás). Kőről épen nem mondják, hogy korhad, hanem hámlik, mállik, sovállódik, patogzik, repedez, tördelődik.

3. *Konok*. Ezt a székely népnyelv nem ismeri; ennek megfelelő szavai: makacs, vakmerő (sokszor így mondják: makverő), megátalkodott, mint melléknevek, vagy főnevet helyettesítő melléknevek. Igéi ezek: megvakmerődött, megvakmerőitette magát, megátalkodott, megbicsakolta magát, megvetette a lábát, keményen tartsa (tartja) a derekát, nem enged a szónak, nem enged másnak, nem enged senkinek, nem hajlik a jóra, nem lehet hézza (hozzá) féni, sem mire sem lehet menni véle, stb. Konok helyett használják ezt is: lator, lator gyermek, lator ember, lator fejrénep, latrodik, meglatrodott, erőssen el van latrodva. Tehát konok szót, sem semmi alakulásait a székely népnyelv nem ismeri.

4. *Létlen* — akár csikó, akár gyermek, így neveztetnek valósággal a székely népnél, ha azok (a gyermek császármetszés nevű orvosi műtét által) — anyjuk hasából kivágtatva megélnék. Mert a székely nép ritkán mondja: születik, hanem többnyire: leszsz, pl. nekiünk gyermekünk lett; gyermeke lett; nálunk csitkó (csikó) lett; a tehenünknek az idén, vagy az üdön nem leszsz bornyuja (borja). Ha bárányt vesznek ki az anyja hasából: ekkor akár él meg, akár elhal, de bőrét viselik, hasi bárány a neve, — legalább az efféle elhalt bárány bőréről azt mondják: e (ez) hasi bárány vót! — A mi a létlen csikóról vagy lóról talány alakban jön elé, meg van említve a „Vadrózsákban“; de ez egy nagyobb népmesébe is be van szöve, melyet gyermekkoromban hallottam, de azóta soha. Hogy pedig a létlen csikó, bárány, borju, gyermek, stb. megélhet, ha különben már meg volt érve a születésre, s friss műtéttel megmentetett az anyja halálával való szokásos meghalástól, ez nincs példák nélkül.

5. *Csalétek*. Székelyül még eddig csak ama féligmeddig megfelelő nevét tudjuk: ennivaló. Ennivalóval megfoghatod, a nélkül bajos. Adj enni neki, s megfoghatod — halat, rákot, maradarat, vadat. Ennivaló nélkül hezza se fogj. — Egyébiránt, ép a

rák fogásra használt csalétek neve: rács — akár hús, akár halacska, akár béka legyen az; a halmaszlagot pedig a nép boldítónak nevezi.

6. Az igehatározók melléknevek alakulásai lévén, szabályúl vehetni, hogy a mely melléknév egy *s*-sel végződik, igehatározóvá alakultánál is egy *s*-e van, s ha kettős *s*-sel végződik, két *s* hangzik igehatározójában. Ebben csak az a bajosság lehet, hogy ismerni kell, melyik melléknévnél mond a székely ember két végző *s*-et. Ily melléknevek: bajossan, béggyéssen, büdössen, dühössen, édéssen, hüvössen, igyenéssen, éléssen, elvegyéssen, (elegyesen), erőssén, fagyossan, fényéssen, frissen v. firissen, heggyéssen, helyéssen, jeléssen, kényéssen, lapossan, magossan, néméssen, pirossan, sebéssen (gyors), széléssen, véréssen. E 25-nél többet nem találtunk, holott a Fogarasi-féle magyar-német szótárt két napon át megböngésztük; ezek tehát ennyien húzhatók rá a mondott szabályra úgy a hogy. De meg kell jegyezni, hogy ezt Háromszékre kell így érteni; mert már az udvarhelyszékieknél a mondott szókban mind a két *s*-re, mind az *é* és *e* önhangzókra nézve esnek változások, úgy mint: bajoson, bögyösön, büdössön, dühösön, édösön, igyenössen, élösön, elvögyösön, fagyoson, fényösön, högyössen, helyösön, jelösön, kényösön, nemössen, sebössen, szélösön, vörössen (a miket itt nem ismétlek, Udvarhelyszéken is azon hangzásúak).

7. Addig a míg kezdetű mellékmondatban a tagadó *nem* szócskát Háromszék, Csik-Gyergyó és egész Udvarhelyszék nélkülözik (a más két székről nem tudom). Amazok tehát így mondják: Mind addig az ágya mellett állottam, *a míg* a lelkit kiadta; vagy: addig vótam ott, *a míg* meghót (nem pedig meg nem hót). Addig kúráltam, *a míg* felgyógyúlt. (Nem pedig fel nem gyógyúlt.)

KRIZA.

ÜZENETEINK.

Negyedéves előfizetőinknek. Minthogy a „Nyelvőr“ egész évi folyama 10 füzetből áll, negyed évre nem fogadhatunk előfizetést. Kérjük ennél fogva negyedéves előfizetőinket a félévi illetéknek kiegészítésére.

Dolgozó társainknak. A népnyelvre vonatkozó küldemények mind közölhetők. Az elvfejtegető munkálatok közül azokra, melyeket nem tartunk közölhetőeknek, habár röviden is, meg fogjuk tenni észrevételeinket.